

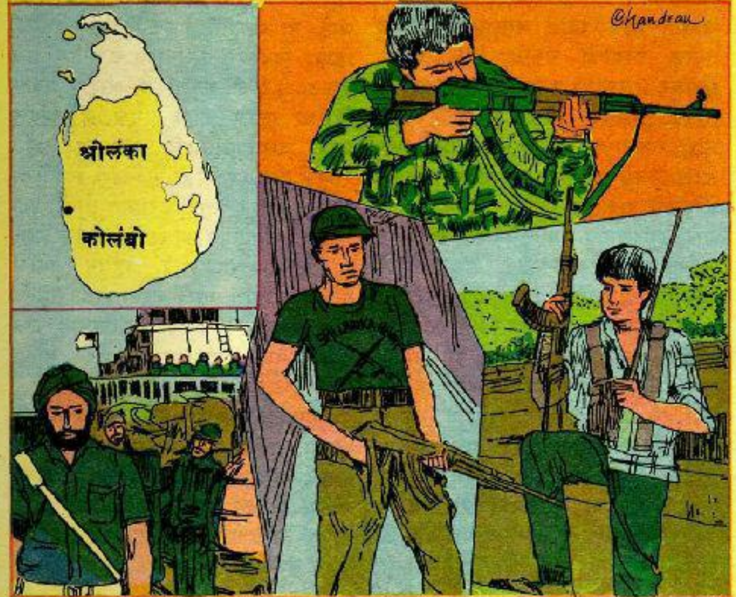
चांदोबा

ऑक्टोबर १९९०

विश्व - वार्ता

श्रीलंका : आजची परिस्थिति

"महावंश" नावाच्या ग्रंथावरून श्रीलंकेचा प्राचीन इतिहास आपणास समजतो. या ग्रंथानुसार पूर्व भारतातील विजयसिंह नावाचा एक युवराज एकदा आपल्या सातशे सहकाऱ्यांसह नव्या प्रदेशाचा शोध करीत असता श्रीलंकेत पोचला. त्याने एका गिरिजन जातीच्या राजकुमारीशी मैत्री केली आणि तिच्या मदतीने तेथे एका नव्या राज्याची स्थापना केली. काही दिवसांनंतर त्याने त्या गिरिजन राजकुमारीला सोडून

दिले, आणि दक्षिण भारतातील मदुरेच्या पांड्य राजाच्या मुलीशी विवाह केला. विजयसिंहाच्या सातशे सहकाऱ्यांनी ही मदुरेच्या सातशे तमिळ मुलींशी लग्ने केली. आजचे सिंहल लोक हे त्या सर्वांचे वंशज आहेत. असं सांगतात की विजयसिंहाच्या नावावरूनच या बेटाला 'सिंहल' नाव मिळाले. रामायण-काळात सिंहल द्वीपाला 'लंका' असे संबोधले गेले.

श्रीलंकेत निरनिराळ्या धर्मांचे व जातींचे लोक रहात असल्यामुळे तेथील तमिळ लोकांची संकृति भिन्न झाली. पूर्वोत्तर भागातील जाफना मध्ये राहणाऱ्या तमिळ लोकांना योग्य वागणूक मिळत नाही, त्यांच्यावर अन्याय केला जातो असा बरेच दिवस अनेकांचा ग्रह होऊन राहिला. श्रीलंकेचे राज्यकर्ते सिंहल लोकांशी प्रेम व आदरपूर्वक वागत, पण तमिळ लोकांशी मात्र पक्षपातपूर्ण व्यवहार करीत. यामुळे तमिळ लोकांची दु:खे दिवसें दिवस वाढू लागली. याचा परिणाम असा झाला की ते बंड करून उठले. अनेक तमिळ उग्रवादी गट निर्माण झाले. या विद्रोही गटांनी 'स्वतंत्र तमिळ देशा'ची मागणी केली आणि ते सशस्त्र युद्धाला तयार झाले. तरी पण जाफना विभक्त करण जगांतील अनेक देशांना युक्त वाटले नाही. अशात भारताने या प्रकरणी हस्तक्षेप केला नि तमिळ बहुसंख्य प्रदेशाला स्थानिक स्वायत्तता मिळवून दिली. यामुळे तमिळ लोक खुश झाले. भारताच्या शांति-सेनेच्या देखरेखी खाली निवडणुका झाल्या आणि नवे सरकार अस्तित्वात आले.

पण गोष्ट इथे संपली नाही. एल्.टी.टी.ई. (तमिळ देशाचे स्वातंत्र्य-सिंह) नावाच्या एका उग्र गटाने निवडणुकीला विरोध केला, तिचा बहिष्कार केला. हा एक समर्थ गट आहे, नि जाफनाचे सर्व राज्यतंत्र आपल्या ताब्यात यावे अशी त्याची इच्छा आहे. या बाबतीत जे गट विरोध करतील, त्यांना निर्दयपणे नेस्तनाबूत करण्याचे तंत्र एल्.टी.टी.ई. ने अवलंबिले आहे. शेवटी विरोधी गटाचे काही प्रमुख जे आपले प्राण वाचविण्यासाठी भारतात छपून राहिले होते, त्यांची ही निर्दयपणे बंदुकीच्या गोळ्या घालून कत्तल करण्यात आली.

सर्व तमिळ लोकांचं हित व्हावं अशी भारताची इच्छा आहे, म्हणून तेथील तमिळ लोकांचं नेतृत्व करण्यासाठी सशस्त्र युद्ध करायला निघालेल्या कोणत्याही उग्र गटाची बाजू घेणं भारताला शक्य नाही, नि ते इष्ट ही नाही.

श्रीलंकेचे सरकार नि एल्.टी.टी.ई. यांच्या मागणी मुळे तर भारताची शांति-सुरक्षा सेना श्रीलंकेतून परत मायदेशीं आली. पण त्यानंतर ही दोघातील लढाई चालूच आहे. परिणामत: सामान्य जनतेला अनेक संकटे भोगावी लागत आहेत.

भोळ्याची चतुराई

कांचनपुरी गावात एक व्यापारी रहात असे, त्याचं नाव होतं विशाल. अमर त्याचा एकुलता एक मुलगा होता. अमर मध्ये काही हुशारी नाही, अगदी भोळा नि भेकड मुलगा आहे असे लोक म्हणत.

एक दिवस विशाल रागावून मुलाला म्हणाला–"अरे अमर, तू कसा रे असा, निर्बुद्ध! मामाचे रूप तर तुझ्यात आले, पण त्याची हुशारी नि व्यवहारकुशलता तुझ्यात मुळिच आली नाही. पुढे तुझे कसे काय होणार काही समजत नाही."

अमर आपल्या वडिलांच्या उद्‌गारांबाबत विचार करू लागला. आपला मामा जगपतीच्या हुशारी संबंधी त्याने अनेक वेळी ऐकलं होतं. म्हणून आपल्या मामा विषयी अधिक जाणण्याची त्याची सहज इच्छा होती. केव्हां तरी एकदा मामाच्या गावी जाण्याची संधि मिळावी असा विचार सतत त्याच्या मनात घोळूं लागला. आणि जे पाहिजे ते नेमके घडले!

वडील अमरला म्हणाले–"तुझ्या मामाच्या गावापासून चार फर्लांग अंतरावर इंदिरापुर नावाचं गाव आहे. तुला माहीतच आहे कि तिथं मिर्ची आणि चिंच स्वस्त मिळते. मामाकडे जाऊन त्याला विचार की अजून पर्यंत माल का पाठविला नाही. हं, आणि असं ही सांग की दोन पोती मिर्ची जास्त पाठवा. भाव वाढला असेल तर माहीत नाही. थोडे पैसे पण बरोबर घेऊन जा. नीट चौकशी करून अधिक पैसे पाहिजे असले तर मामांच्या हाती दे." एवढं सांगून वडिलांनी अमरच्या हाती काही रक्कम दिली.

अमर लगेच निघाला. मामाच्या गावी पोचता पोचता अंधार झाला. घरात दिव्याच्या प्रकाशात उषा पुस्तक वाचीत

वसंत मांडके

बसलेली दिसली. अमरला पाहताच तिने पुस्तक खाली ठेवलं आणि अमरच्या घरांतील लोकांची वास्त-पुस्त केली.

तिच्या प्रश्नांची उत्तरं देत देत अमरने घराचं नीट निरीक्षण केलं, आणि विचारलं– "घरात कोणी नाही वाटतं? सगळे बाहेर गेले आहेत का? आणि तुला एकटीला घरात भीति नाही वाटत?"

"होय अमर, सगळे एका लग्नाला गेले आहेत. लवकरच परत येतील. आणि आपल्या घरात रे कसली भीति?" उषाने उत्तर दिलं.

अमरने अंघोळ केली. उषाने जेवणाचं ताट तयार केलं. अमर जेवायला बसला.

एवढ्यात एक म्हातारी दार ढकलून आत आली. तिला पाहताच उषा हसत मोठ्या आदराने तिच्या जवळ गेली. म्हातारीने विचारले–"उषा, आई आली का ग? एव्हाना यायला पाहिजे होतं तिला."

"आजी बाई, आई अजून नाही आली. येईलच थोड्या वेळात. पण आजीबाई, तुम्हाला काय पाहिजे?" उषाने प्रेमपूर्वक विचारले.

म्हातारीने क्षण भर अमरकडे पाहिले, थोडी लाजली. ती उषाला म्हणाली– "ललिता नि तिची मुलं गावाकडून आली आहेत. घरात साखर मुळिच शिल्लक नाही. मुलांनी चहा मागितला तर फजिती होईल माझी!"

"बस, एवढंच ना? मी देते साखर· एवढी कशाला काळजी करताय?" असं म्हणून उषा स्वयंपाक-घरात गेली.

फाटक्या पदराने आपले हात झाकत म्हातारी तिथंच बसली. थोड्याच वेळात उषाने एक छोटा डबा भर साखर आणून म्हातारीच्या हाती दिली नि म्हणाली– "घ्या आजीबाई, ही घ्या साखर!"

मोठ्या आनंदाने डबा हातात घेत म्हातारीने उषाला आशीर्वाद दिला नि निघून गेली.

अमर हे सर्व काही पहात होता. म्हातारी गेल्यावर त्याने उषाला विचारलं–"मामा फार हुशार आहेत म्हणे. मामांची हुशारी नि चतुराई तुझ्यात उतरलेली दिसती आहे. म्हातारी तर मोठी गरीब दिसली. तू एवढी साखर तिला दिलीस. परत येणार का? दारिद्र्य मोठं कठीण असतं!"

अमरच्या या प्रश्नाचं उत्तर उषा देणार एवढ्यात कोणी तरी दरवाजावर थाप दिली. आता एक उंची साडी नेसलेली आणि दागिने घातलेली लठ्ठ बाई आत आली. तिने एकदा अमरला नखशिखान्त पाहिलं नि विचारलं–"ही स्वारी कोण?" आणि ती जवळच्या खुर्ची वर बसली.

उषाचे उत्तर ऐकण्यापूर्वीच त्या बाईने पुन्हा विचारले–"अग, आई अजून लग्नाहून आली नाही?"

"अजून नाही आली. पण तुम्ही काही खास कामानिमित्त आलेल्या दिसताय!" उषाने थोडक्यात उत्तर दिलं.

"उद्या सकाळी तुझ्या मामांचे खास दोस्त येणार आहेत. लाडू नि जिलबी बनवायची आहे, पण घरातली साखर संपली आहे. दुकानातून आणायला विसरलेच मुळि. दोन शेर साखर दिलीस, तर उद्याचं काम होऊन जाईल. करशील एवढं काम?" लठ्ठ बाईने विचारले.

जागच्या जागी बसून उषाने उत्तर दिलं–"आत्या बाई, घरातली साखर अजिबात संपली आहे. आई म्हणाली–आता उद्या आणू."

लठ्ठ बाई बिचारी निराश झाली. जाता जाता म्हणाली "ठीक आहे, पहाते दुसरी-कडे कुठे मिळती आहे का?"

ती बाई गेल्यावर उषाने हसत हसत अमरला विचारले–"पाहिलंस न? योगायोगाने तुझ्या प्रश्नाचं उत्तर मिळालं ना?"

उषाचा रोख अमरच्या लक्षात आला नाही. त्याने विचारलं–"काय? काय म्हणत आहेस तू उषा?"

"तुझ्या प्रश्नाचं उत्तर मी मग देईन. अगोदर तू माझ्या प्रश्नाचं उत्तर दे. त्या म्हातारीला मी साखर दिली हे तुला योग्य वाटलं नाही. आता मी या बाईला साखर उसनी दिली नाही, हे तुला योग्य वाटलं की नाही?" तसंच हसत उषाने विचारले.

अमरने आपला विचार सांगितला– "या बाईला तू साखर देणार नाहीस असं मला वाटलं नव्हतं. त्या म्हातारीशी या बाईची काय बरोबरी? म्हातारी तर एकदम गरीब होती. ही बाई चांगली श्रीमंत दिसली. दुकानातून साखर आणवायला विसरली असेल, म्हणून तुझ्याकडे उसनवारी करायला आली. तिला साखर न देणं मला अगदी अनुचित वाटलं. माझी खात्री आहे, म्हातारीला दिलेली साखर मुळिच परत येणार नाही.

यावर उषा मोठ्याने हसत म्हणाली– "लोक म्हणतात की तू अगदी भोळा आहेस, व्यवहार-चातुर्य तुझ्यात अजिबात नाही. लोक असं का म्हणतात हे आता मला समजलं."

उषाचं हे म्हणणं ऐकून अमरचा चेहरा पडला. लाजेने त्याने मान खाली घातली. मग तो उषाला म्हणाला–"बरं, पण माझ्या विचारात काय चूक आहे ते तर सांगशील?"

मंदस्मित करीत उषा म्हणाली–"तर मग ऐक खरं काय आहे ते! म्हातारी गरीब आहे हे कबुल. पण नेहमी उसनवारी करायला येत नाही. फार जरूर असली तरच येते. उसनी घेतलेली वस्तु परत करीपर्यंत तिला झोप नाही येत! अशा लोकांना उसनं देणं ही दीन-दु:खी लोकांची सेवा होय. आतां त्या श्रीमंत बाईची गोष्ट ऐक. ती श्रीमंत आहे हे खरं, पण नेहमी उसनवारी करायची वाईट सवय आहे तिला. शिवाय उसनवारी करून ती सर्व विसरून जाते. आपण विचारलं तर भांडायला उठते. अशा लोकांना उसनं काही देणं म्हणजे आपल्यावर संकट ओढवून घेणं आहे."

हे सगळं ऐकून मान हलवीत अमर म्हणाला–"ओह, अशी गोष्ट आहे तर एकूण? या दोघींची तुला बरीच माहिती आहे असं दिसतंय. मी पडलो एकदम नवा, हे सगळं मला कसं बरं माहीत असणार?"

उषा म्हणाली– "असं नको म्हणूस, इथंच तर आपल्या बुद्धीची चमक दाखवायची असते. समज, उद्या तू मामाच्या दुकानावर बसलास, तर निरनिराळ्या प्रकारचे ग्राहक येणारच. ज्यांच्या विषयी तुला काही माहीत नाही, ते तुला उधार मागणार. मग तू काय करशील बरं? त्याचं बोलणं, त्यांचं वागणं, यावरून अंदाज करता आला पाहिजे की कोणाला उधार देणं योग्य नि कोणाला न देणं योग्य! याला म्हणतात दुनियादारी! हे समजलं नाही तर व्यापाऱ्याचं दिवाळं निघेल. व्यापाऱ्यांनाच नाही तर गृहस्थांना ही एवढी हुशारी नि सावधगिरी बाळगलीच पाहिजे."

उषाचं बोलणं अमरला चांगलंच पटलं. त्याने उषाला विचारलं–"उषा, तुला ते प्रसिद्ध सुभाषित माहीत आहे – सख्यं सप्तपदीनाम्?"

"होय, ऐकलंय कुठ तरी!" संभाषणाचा रोख बदलत आहे असे जाणून आश्चर्यानें उषा म्हणाली.

अमरने विचारलं–"आता पर्यंत आपण सात पावलं तर टाकली. आता आपली दोस्ती जमली पाहिजे!"

हे ऐकून उषाला आणखी आश्चर्य वाटलं नि तिने स्वीकृतिदर्शक मान हलवली.

अमर म्हणाला–"तर मग एका गोष्टीचा विचार कर. मी व्यवहारकुशल नाही हे तर तुला समजलंच. मग आता दोस्तीच्या नात्याने तू काय केले पाहिजे? माझी पत्नी होऊन जा, माझं जीवन नि माझं दुकान छान संभाळ, हेच योग्य नाही का होणार?"

अमरचं बोलणं ऐकून उषा अमळ लाजली. हंसत म्हणाली–"कोण म्हणतं तू व्यवहारकुशल नाहीस? बोलता बोलता

कसं छान तू मला बांधून टाकलंस? अगोदर आपल्या मामाशी तर बोलशील?"

थोडयाच वेळात अमरचे मामा, मामी नि होऊ घातलेले मेहुणे आले. आपण कशासाठी आलो आहोत हे अमरने मामांना सांगितले. मामा अमरला म्हणाले–"या वेळी शेतकऱ्यांकडून माल मिळायला थोडा उशीर झाला. भाव होता तोच आहे. तू आपल्या वडिलांना सगळं नीट सांग."

अमर प्रेमळ नजरेने मामांकडे पहात म्हणाला–"मामा, मी जर एकादी अमूल्य वस्तु तुम्हाला मागितली, तर द्याल मला तुम्ही ती?"

मामांनी आश्चर्याने अमरला विचारले– "माझ्या जवळची अमूल्य वस्तु? ती कोणती बरं?"

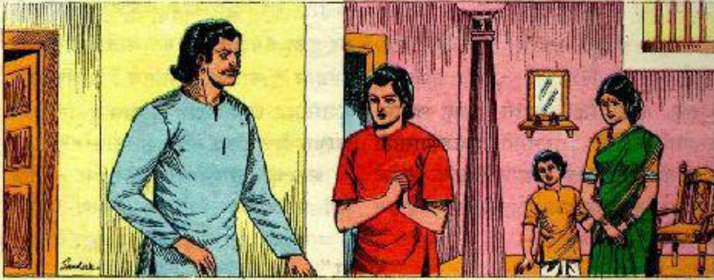
"ते मी नंतर सांगेन मामा! तुम्हीं द्याल की नाही हे तर सांगा ना प्रथम?" अमरने आपल्या प्रश्नाची पुनरावृत्ति केली.

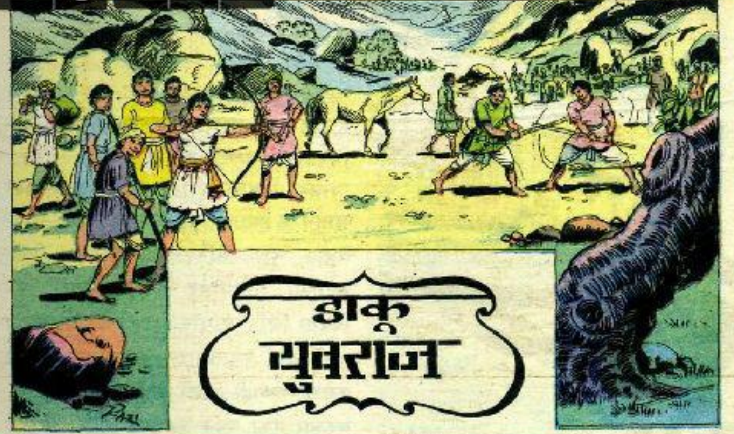
मामा जगपति हंसत म्हणाले–"अरे, तू तर माझा लाडका भाचा आहेस. माझ्या मुलीचा हात मागितलास तरी मी नाही म्हणणार नाही समजलं? पण तुला पाहिजे तरी काय?"

विश्वास वाटून अमर म्हणाला–"बस, तुमच्या मुलीचा हातच पाहिजे मला! उषाला आमच्या घरांतली सून बनवाल मामा?"

हे ऐकून जगपतीला मोठंच आश्चर्य वाटलं. मग जोरात हसत म्हणाला– "वाहवा भाचेजी! मला वाटायचं की तू अगदी भोळा आहेस. तू असा वात्रट असशील याची मला जराही कल्पना नव्हती!"

घरी परत आल्यावर अमरच्या तोंडून सर्व गोष्टी ऐकून आई-वडीलांना आनंद झाला. अमरचे वडील हसत आपल्या बायकोला म्हणाले–"वडीलधारी माणसं म्हणतात की भोळया माणसाची हुशारी त्याच्या आपल्या पत्नीच्या निवडीत दिसून येते. आपल्या चिरंजीवांची हुशारी अशाच प्रकारची दिसत आहे."

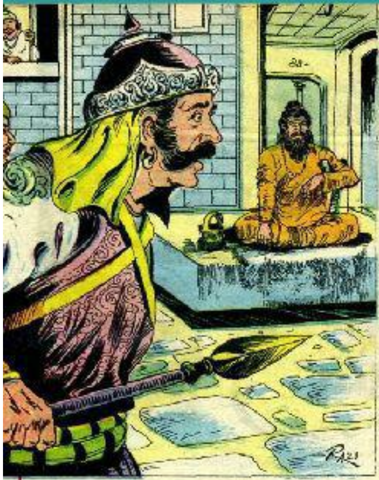
[१२]

[जयानन्द मुनींच्या देखरेखीखाली वाढून शिक्षण घेत असलेल्या आपल्या मुलाला राजा शान्तिदेवने पाहिले. वीरसिंहचे वाढणारे अत्याचार थांबवण्यासाठी वसन्तच्या नेतृत्वाखाली सुमेधमधील युवक झगडत होते. या नवजवानांनी लढत रहावे व त्यासाठी राजाने त्यांना मदत करावी असा सल्ला जयानन्द मुनींनी राजा शान्तिदेवला दिला. यानंतर–]

जवळपासची राज्ये आपल्या अंमलाखाली आणून तेथील धनदौलत लुटण्याचे वीरसिंहचे स्वप्न, केवळ स्वप्न राहून गेले. वीरसिंहच्या सैनिकांनी आम-जनतेकडून धान्य लुटू नये म्हणून सुमेध राज्यातले युवक त्यांना ठिकठिकाणी अडवू लागले.

या विद्रोही तरुणांना पकडण्यासाठी वीरसिंह व सेनापती कपालकंठ यांनी केलेले सर्व प्रयत्न फसले. हे बंडखोर जवान जंगलात जागा बदलत रहात असल्यामुळे त्यांना पकडणे राजसेवकांना अशक्य झाले. तशीच वेळी आली की हे सारे तरूण एका सुंदरशा दरीत एकत्र येत असत. चारही बाजूंनी डोंगर, लहान-लहान झरे व घनदाट वृक्षांनी झाकून गेल्यामुळे त्यांचे हे स्थान कोणाच्या लक्षातही येत नसे.

आठवडयातून एकदा ते सारे जवान येथे एकत्र होत. वीरसिंहाचे जे शिपाई

आश्रयार्थ अमृतपुरीत रहात असत, त्यांना ही या दिवशी इथे बोलावले जात असे व युद्धाचे शिक्षण दिले जात असे.

बाकीचे दिवस हे सारे बंडखोर युवक निरनिराळे वेष घेऊन सर्वत्र संचार करीत रहात. त्यांचे भटकणे जास्त करून राजधानी शान्तिपुर व आसपासच्या भागात चाले. वीरसिंहाचे शिपाई कुणाला लुटायचे वगैरे कारस्थान करत आहेत अशी कुणकुण लागताच ते वसन्तला बातमी पोचवत. मग वसन्त आपल्या साथीदारांच्या लहान-लहान टोळ्या बनवून वीरसिंहाच्या शिपायांवर चारी बाजूंनी हल्ला चढवून कारस्थान उधळून लावी.

अशा प्रकारे आता आठ वर्षे निघून गेली. सुमेघ राज्याचे जन-जीवन संकटग्रस्तच होते आणि परिस्थिती दिवसेंदिवस बिघडतच चालली होती!

एक दिवशी दुपारी वसन्त लांब दाढी लावून व हातात दण्ड कमण्डलू घेऊन साधू-वेषात मुख्य सैनिक-तळासमोरच्या एका घराच्या ओट्यावर बसला होता. भर दिवसा शिबिरासमोर निडरपणे साधुवेषात बसलेल्या वसन्तबद्दल कोणाच्या मनात कसली शंकाही आली नाही. तेथे पहाऱ्यावरच्या एका पथक-प्रमुखाने त्याला पाहिले अन् खराच साधू समजून त्याच्याजवळ जाऊन प्रमुखाने विचारले-"साधूमहाराज,आपल्याला हस्तसामुद्रिकही माहीत आहे काय?"

"हां बेटा." गंभीरपणे वसन्त उत्तरला.

पथकप्रमुखाचा चेहरा ते ऐकून खुषीने फुलून गेला.

"महात्मा, कृपा करून आपण माझ्या घरी चला ना! माझा हात पाहून माझं भविष्यही वर्तवा महाराज!" मोठ्या नम्रतेने प्रमुख म्हणाला.

वसन्तला वाटले की, चला! त्याच्या घरी गेलो तर काही नवीन गोष्टीही जाणून घेता येतील! म्हणून उठून उभे रहात तो म्हणाला–"बरं बेटा, तुझ्या मनासारखं होऊ दे! अभीष्ट सिद्धिरस्तु!"

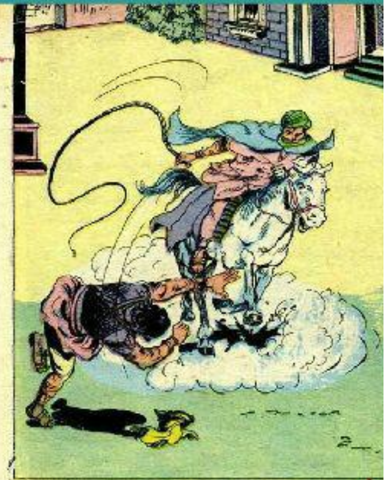
पण, अशा तऱ्हेने उभे रहाताना वसन्तच्या नकली जटाजुटा वर लोंबणाऱ्या एका लोखंडी सळईत अडकल्या अन् तो टोप डोक्यावरून निघून वरच्या वर लोंबत राहिला! ते दृष्य पाहून दलनायकाला शंका आली अन् रागावून ओरडत तो म्हणाला–"अरे, तू तर नकली साधु दिसतोस! कोण आहेस रे तू?"

आता त्याच्याशी हुज्जत घालण्यात काही अर्थ नाही हे जाणून स्वतःला वाचवण्यासाठी वसन्त तेथून पळत सुटला!

"अरे पकडा, पकडा! शत्रूचा गुप्त हेर आहे तो! पकडा......!" असे ओरडत तो दलनायकही वसन्तच्या मागे धावू लागला! त्यामागे आणखी दोन सैनिकही पळू लागले! अशा प्रकारे थोडा वेळ तेथे खळबळ उडाली, पण अजून ते वसन्तला पकडण्यात यशस्वी झाले नव्हते, इतक्यात समोरूनच एका घोडेस्वाराला येताना दलनायकाने पाहिले.

"अरे पकड, पकड! याला पकडलंस तर चांगलं बक्षिस मिळेल बघ!" पथकप्रमुख घोडेस्वाराला आमिष दाखवत म्हणाला.

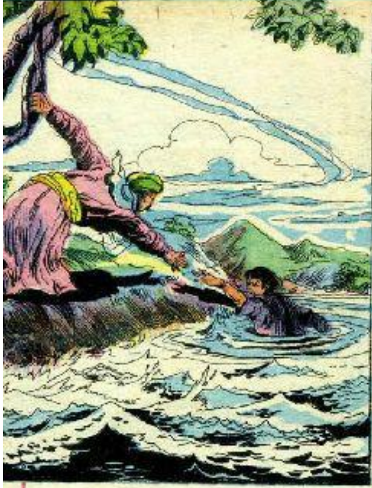
दलनायक त्या घोडेस्वाराला आपलाच कोणी राजसेवक समजत होता. पण तो तर पूर्वी एकदा वसन्तची सुटका करणारा बुरखाधारीच होता!

तो वसन्तला म्हणाला–"पळ लवकर नदी पार करून पलीकडल्या किनाऱ्यावर थांब. मी या सर्वांना इथेच थांबवतो." आणि त्याने आपला घोडा पुढे घातला. सरळ येऊन तो त्या दलपतीसमोर उभा ठाकला! "थांब, पुढे सरकू नकोस." असे म्हणत तो बुरखाधारी मोठ्या चपळाईने दलपतीला चाबूक मारू लागला.

चाबकाच्या एकाच फटक्यात तो पथकप्रमुख धराशायी झाला. त्याच्या मागे असलेले सैनिक आपल्या प्रमुखाला तेथून उचलायच्या उद्योगाला लागले.

याच वेळी तो बुरखाधारीही मागे वळून आपला घोडा वेगानं दौडवू लागला.

नन्दिनी नदीच्या किनारी पोचून घोडयाने आपल्या स्वाराला नदीपारही केले.

तेवढया वेळात वसन्तनेही पोहून नदी ओलांडली होती. बुरखाधारीने घोडयावरून उतरून वसन्तला हात देऊन उठवले. तो बिचारा अगदी धापा टाकत होता. पण वसन्तला उठवताना त्या शूर वीराचा बुरखा जरासा बाजूला झाला आणि वसन्तला त्याचा चेहरा अगदी स्पष्ट दिसून आला. आश्चर्याने तो म्हणाला–"महाराज! आपण?" अन् त्याने एकदम त्यांच्या पायावर लोळणच घेतली. वसन्त म्हणू लागला–"महाराज, आपण अनेकदा माझे प्राण वाचवले आहेत; अन् आता तर आपलं दर्शन घडून मी धन्य झालो!" वसन्तच्या डोळयातून आनन्दाश्रु झरू लागले.

वसन्तला प्रेमाने उठवत राजा म्हणाला–"वसन्त, तुझं धैर्य, साहस आणि काम करण्याची पद्धत कौतुकास्पद आहे. जनतेच्या सेवेचं तुझं प्रेम अजब आहे! पण एक गोष्ट मात्र नीट लक्षात ठेव; मी जिवन्त आहे याबद्दल मात्र कुणाशीही वाच्यता करू नकोस."

"असं का बरं महाराज?" वसन्तने आश्चर्याने विचारले.

"मी जिवन्त असल्याचं सामान्य जनतेला कळलं तर त्यांच्यात अशान्ति पसरेल अन् मला पकडकण्यासाठी वीरसिंह त्यांचा आणखीनच छळवाद मांडेल." राजाने वसन्तला समजावून सांगितले.

"महाराज, मला असं वाटतं की, कमीत कमी देशासाठी लढणाऱ्या आम्हा साथीदारांना तरी कळावं की आपण आमच्यात आहात. ही बातमी कळली की त्यांना आनन्द तर होईलच, पण आपला न्यायप्रिय राजा अजून जिवन्त आहे या भावनेने त्यांना लढायला दुप्पळ बळ येईल! आपल्यासाठी लढायला आम्हाला अधिकच उंत्साह वाटेल. आपण एकदा फक्त एकदाच आम्हा साथीदारांच्या समोर यावे. आपणच आमचं नेतृत्व करावं अशीही शक्यता

निर्माण होईल कदाचित! आम्ही तरी असे किती दिवस वीरसिंहाच्या सैनिकांशी लपंडाव खेळत रहाणार? त्या दुष्टाला लवकरच सिंहासनावरून खाली ओढायला हवे!" वसन्त तावातावाने बोलत राहिला.

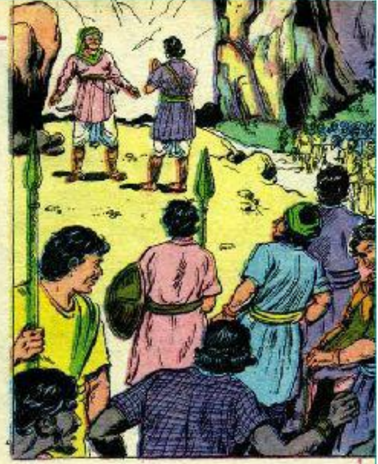
जरासा विचार करून राजा शान्तिदेव म्हणाला–"होय, तुझं म्हणणं बरोबर आहे वसन्त! आता तुम्हा जवानांना एकत्र करून आणि अमृतपुरीतल्या सैनिकांनाही बरोबर घेऊन वीरसिंहाच्या दुष्ट शासनाचा अन्त करण्याची वेळ येऊन ठेपलीच आहे!"

हे ऐकून वसन्तचा चेहरा आनन्दाने फुलून आला. अपूर्व अशा आनन्दाने, त्याने राजाला पुन्हा एकदा नमस्कार केला.

* * *

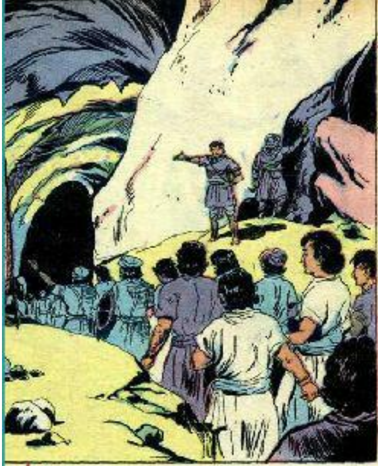
पौर्णिमेची रात्र होती. वसन्तचे जवळजवळ शंभरपर्यंत असणारे ते सर्व साथीदार दरीतल्या आपल्या गुप्त अड्डयावर एकत्र आले होते. सर्वजण राजा शान्तिदेवचीच वाट पहात होते. अचानक एका शिळेमागून हाक आली–"वसन्त!" वसन्तने आवाज पटकन ओळखला अन् राजाला भेटायला तो त्या दिशेकडे वळला; शान्तिदेवला पहाताच वसन्तने प्रणाम केला.

"वसन्त, लवकर पळा इथून! आपल्यावर चारी बाजूंनी संकट येऊ पहात आहे. एकाच वेळी दरीची दोन्ही तोंडं बन्द करून तुम्हा

सर्वांना मारून टाकायचा बेत रचलाय त्यांनी! सैन्य घेऊन स्वत: कपालकण्ठ येत आहे! प्रथम ते पश्चिमेच्या तोंडावर पोचतील. पण पूर्वेच्या तोंडाशी पोचायला त्यांना अजून वेळ लागेल. मी स्वत: पश्चिम टोकावर उभा राहतो. तेवढया अवधीचा फायदा घेऊन तुम्ही सर्व पूर्व द्वारातून बाहेर पडा अन् आपले प्राण या कोंडीतून वाचवा. बाहेर पडलात की निरनिराळया सुरक्षित स्थानी लपून बसा. पळा, पळा लवकर!" राजा शान्तिदेवने गंभीरतेने इशारा दिला.

वसन्तच्या ताबडतोब लक्षात आले की ही वेळ आत्ता आपल्याला प्रतिकूल आहे!

जरासा उशीर झाला तर सर्वंच प्राण-संकटात सापडतील! म्हणून त्याने वळून आपल्या साथीदारांना म्हटले–"दोस्तांनो! आणीबाणीची वेळ आलेली आहे. तुम्ही सर्वजण, आत्ताच्या आत्ता पूर्व द्वारातून बाहेर पडून आपले प्राण वाचवा. अन् सुरक्षित ठिकाण पाहून लपून रहा. आवरा, धावा लवकर!"

आपल्या नेत्याची ही आज्ञा ऐकून सर्व तरुण मोठ्या चपळाईने पूर्वद्वाराकडे पळत सुटले! पण स्वत: वसन्त मात्र राजा जवळचा उभा राहिला.

"तू पण निघून जा वसन्त!" राजाने ओरडून म्हटले.

"महाराज, माझा जीव गेला तरी बेहत्तर! मी या परिस्थितीत आपल्याला इथे एकटा टाकून मुळीच जाणार नाही." वसन्त दृढ स्वरात उत्तरला.

इतक्यात दरीच्या पश्चिम द्वारावर सैनिकांच्या हालचालीची चाहूल ऐकू आली. म्यानातून तलवार बाहेर खेचून घेऊन राजा स्वत: द्वाराशी उभा राहिला. द्वाराचा मार्ग अरुंद असल्याने वसन्तला राजाच्या मागेच उभे रहावे लागले.

"चला, पुढे व्हा; दरीत घुसून पुढे जात रहा. त्या सगळ्या बंडखोरांना भाजीपाल्या सारखं कापून काढा. एकालाही जिवन्त सोडू नका, व्हा पुढे!" कपालकण्ठने गरजून आपल्या सैन्याला आज्ञा दिली. स्वत: तो मात्र सर्वांच्या मागेच उभा होता.

दरीत शिरण्यासाठी एक सैनिक पुढे सरसावला, पण राजाने त्याला जोरात लाथ मारून खाली पाडले. पडता पडता तो मोठ्याने ओरडला.

राजाने उठवल्यावरून वसन्त ओरडून बोलला–"आत येऊ नका कोणी; नाहीतर प्राणास मुकाल!"

"वसन्त! ही तर तुझ्या जीवनाची शेवटचीच रात्र आहे. रात्रच का, शेवटचा क्षणच समज...!" असे ओरडत कपालकण्ठ पुढे झाला. त्याला वाटले होते की द्वारावर

असणारा शत्रु हत्यारबन्द नसावा, म्हणूनच तर पहिल्या सैनिकाला त्याने नुसती लाथच मारली! त्यामुळे कपालकण्ठला वाटले की आता वसन्तला पकडणे किंवा मारून टाकणे अगदीच सोपे! असं झालं की मग वीरसिहही एकदम खूश होऊन जाईल!

"कपालकण्ठ! आपला जीव वाचव. तुला मारायचा आमचा मुळीच उद्देश नाही! तू आलास तसा परत जा." वसन्तने त्याला सावध करायचा प्रयत्न केला.

तरीही कपालकण्ठ थांबला नाही. उलट, द्वाराकडे नेम धरून त्याने एक भाला फेकला. हवा चिरत तो भाला येऊन द्वाराशी उभ्या असलेल्या राजा शान्तिदेवच्या छातीत घुसला! अन् तो तेथेच कोलमडून पडला! कपालकण्ठला वाटले की वसन्तच कोलमडला असावा, अन् तो मोठ्या उत्साहाने पुढे सरसावला.

"अरे दुष्टा, दुरात्म्या! काय केलंस हे तू?" असे ओरडत वसन्तने चिडून तलवार खेचली अन् एका वारातच त्याने कपाल-कण्ठचे मस्तक धडावेगळे केले! ते मस्तक घरंगळत जाऊन त्याच्याच सैनिकांसमोर जाऊन थांबले.

तावडतोब त्यांच्या सैन्यात हाहा:कार उडाला! शिपाई ओरडू लागले–"सेनापती

मेला, आपला सेनापती ठार झाला!...' आणि कसाल्याशा अज्ञात भयाने अन् दहशतीने ते सारे सैरावैरा पळू लागले.

पूर्व द्वाराकडून येणारे वीरसिहचे सैनिक कसलाही अडथळा न येताच दरीत शिरले. पण त्यांना कुठेच एकही शत्रु न आढळल्याने तेही चुपचाप परत फिरले.

या अवधीत राजाला आपल्या खांद्यावर उचलून घेऊन वसन्त जवळच्या एका गुहेत शिरला व राजाला त्याने जमिनीवर झोपवले, त्याला प्यायला पाणीही दिले. वीरसिहचे सर्व सैन्य परत गेल्याचे कळताच त्याने राजाला थोक मिळावा, म्हणून काही

वाळलेली लाकडे आणून ती जवळच पेटवून ठेवली.

वसन्तच्या मांडीवर डोके ठेऊन पडल्या पडल्या शान्तिदेव त्याला म्हणाला—"वसन्त, आता मृत्यु मला बोलवत आहे. मी आता जात आहे. पण तुम्ही लढाई चालूच ठेवा. इतके दिवस मी जंगलात छपून दिवस काढले, पण वीरसिंह् बदलेल अशी काही चिन्हं दिसत नाहीत. आपल्या भोळ्या-भावड्या प्रजेला तो त्रासच देत राहील. त्याच्या त्रासातून जनतेला मुक्ति मिळायला हवी. यासाठीच, मला वाटतंय की शेवटच्या श्वासापर्यंत तुम्ही ही लढाई चालूच ठेवा. हीच माझीं तुम्हाला शेवटची आज्ञा!"

वसन्तने राजाच्या छातीवर पट्टी बांधून ठेवली होती, तरीही जखमेतून रक्त वहात होते. राजाचा आवाजही क्षीण झाला होता.

"महाराज, आपण सोडून गेलात, तर आम्ही लढायचे कोणासाठी? वीरसिंहाला आम्ही सिंहासनावरून खाली ओढले, तरी त्या रिक्त स्थानी बसवायचे तरी कोणाला? राजा कोणाला करायचे? आपल्या अगोदरच महाराणी अन् युवराजांचे निधन झालं ना?" वसन्तने दु:खाने विचारले.

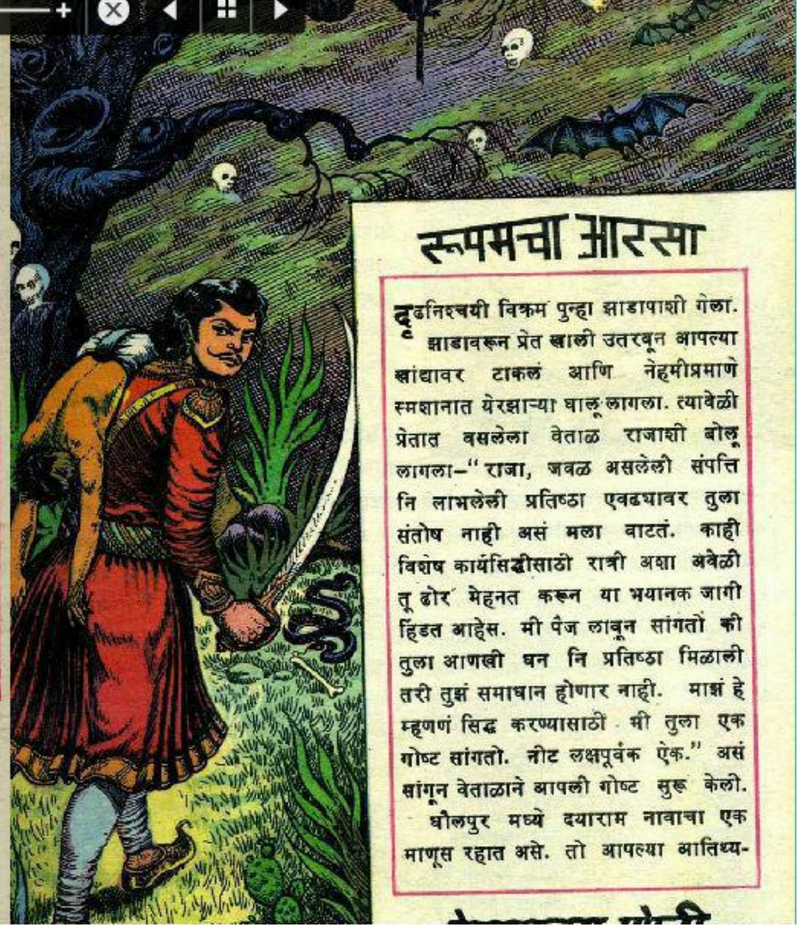
राजा शान्तिदेव उत्तरला—"नाही वसन्त! ही गोष्ट खरी नाही. राणी स्वर्गाला गेली खरी, पण युवराजाच्या सुरक्षिततेची व्यवस्था करूनच गेली. सध्या युवराज एका मुनींच्या आश्रयाने वाढत आहे. वेळ आली की तुम्हीच त्याला आधार द्यायला हवा. जनतेच्या कल्याणासाठी लढाई चालू ठेवायला हवी."

"काय म्हणालात महाराज आपण? युवराजे खरोखरीच जिवन्त आहेत? कित्ती आनन्दाची बातमी ही! आता युवराजांना गादीवर बसवण्यासाठी आम्ही लढाई नक्कीच चालू ठेवू! प्रभु, युवराज कुठे आहेत सध्या?" वसन्तने उत्साहाने विचारले.

राजा शान्तिदेवने सर्व वार्ता वसन्तला सविस्तर सांगितली आणि रात्रीच्या त्या अंतिम समयी आपले डोळे कायमचे मिटून घेतले.

(क्रमश:)

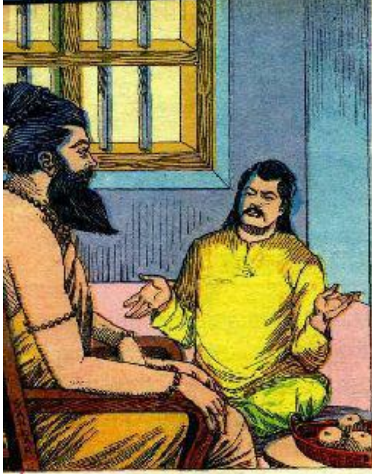

स्रूपमचा आरसा

दृढनिश्चयी विक्रम पुन्हा झाडापाशी गेला. झाडावरून प्रेत खाली उतरवून आपल्या खांद्यावर टाकलं आणि नेहमीप्रमाणे स्मशानात येरझाऱ्या घालू लागला. त्यावेळी प्रेतात बसलेला वेताळ राजाशी बोलू लागला—"राजा, जवळ असलेली संपत्ति नि लाभलेली प्रतिष्ठा एवढ्यावर तुला संतोष नाही असं मला वाटतं. काही विशेष कार्यसिद्धीसाठी रात्री अशा अवेळी तू ढोर मेहनत करून या भयानक जागी हिंडत आहेस. मी पैज लावून सांगतो की तुला आणखी धन नि प्रतिष्ठा मिळाली तरी तुझं समाधान होणार नाही. माझं हे म्हणणं सिद्ध करण्यासाठी मी तुला एक गोष्ट सांगतो. नीट लक्षपूर्वक ऐक." असं सांगून वेताळाने आपली गोष्ट सुरू केली.

धौलपुर मध्ये दयाराम नावाचा एक माणूस रहात असे. तो आपल्या आतिथ्य-

शीलतेसाठी प्रसिद्ध होता. म्हणून लोक त्याला सत्कारवाला दयाराम म्हणत. रूपम् दयारामचा भाऊबंद होता. त्याची ही दयाराम प्रमाणे आपले नाव व्हावे अशी इच्छा होती. म्हणून तो ही आपल्याकडे येणारांचे आतिथ्य करू लागला. यामुळे त्याचा खर्च तर वाढत चालला, प्रसिद्धि मात्र अधिक वाढली नाही.

एक दिवशी रूपम्कडे एक साधु आला. रूपम्ने त्याला पोटभर जेऊ घातले. आणि मग त्याला आपल्या मनातील व्यथा सांगितली.

रूपम्ची कहाणी ऐकून साधु हसला नि म्हणाला–"हे बघ रूपम्, प्रसिद्धिबाबत तू चिंता करू नकोस. तुला जमेल तेवढी तू लोकांना मदत अवश्य कर. जे गरजू आहेत त्यांना अधिक मदत कर. यामुळे तुला समाधान वाटेल."

रूपम्ला साधूचं हे बोलणं आवडलं नाही. तो साधूला म्हणाला–"महाराज, आपल्या सारखे साधु निष्काम कार्य करू शकतात, माझ्या सारख्या सामान्य माणसाला ते शक्य नाही. प्रत्येक माणसाला असं वाटत की आपल्या जवळपासच्या लोकात आपलं नाव व्हावं, लोकांनी आपली प्रशंसा करावी नि आपल्याला प्रसिद्धि मिळावी. जर प्रसिद्धि मिळणार नसेल, तर काम करण्यात मला उत्साह वाटत नाही. आपण असं काही करा कि अतिथि-सत्कार करण्याची माझी इच्छा दबली जाणार नाही. एवढेच माझे आपणांकडे मागणे आहे."

साधूने रूपम्ला एक आरसा देऊन सांगितलं–"तुझ्या घरात ज्या खोलीत पाहुणे येतात, तिथे भिंतीवर हा आरसा टांगून ठेव. यात कुरूप चेहरा सुद्धा सुंदर दिसेल! कोणाला ही आरशात आपला चेहरा अधिक सुंदर पाहून आनंदच वाटेल. यामुळे सर्वत्र तुझे नाव होईल." एवढं सांगून साधु निघून गेला.

त्या दिवसापासून रूपम्कडे येणाऱ्या पाहुण्यांची संख्या वाढत गेली. जो येई तो आरशात आपले सुंदर रूप पाहून खुश होई. नंतर लोक रूपम्च्या घरातील आरशाबाबत इकडे-तिकडे चर्चा करीत. थोड्याच दिवसात लोक त्याला 'आरसेवाला रूपम' म्हणू लागले.

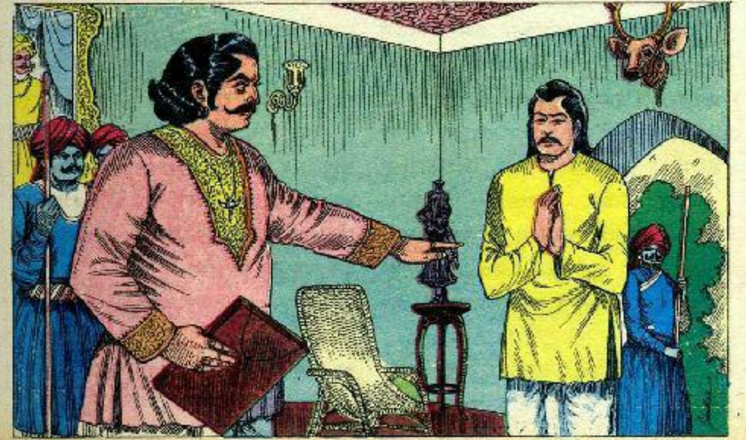
धौलपुरच्या जमीनदाराला रूपम्च्या आरशाबाबत समजलं. आपला आरसा घेऊन त्याच्याकडे येण्याचे जमीनदाराने त्याला निमंत्रण दिले. रूपम् लगेच आरसा घेऊन जमीनदाराकडे आला.

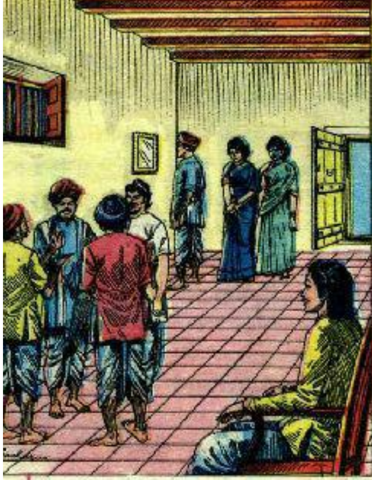
जमीनदाराने आरशात आपला चेहरा पाहिला नि म्हणाला–"मला तर आपला चेहरा कुरूपच दिसतो आहे. का बरं असं होतंय?"

जमीनदाराच्या सर्व नोकरांनी ही आरशात आपले चेहरे पाहिले. कोणालाही आरशात आपला चेहरा सुंदर दिसला नाही.

"खोटा प्रचार करून प्रसिद्धि मिळवू इच्छितोस?" रागाने जमीनदार म्हणाला आणि आरसा त्याने जमीनीवर जोरात आपटला. पण आश्चर्याची गोष्ट अशी की आरसा फुटला नाही. निराश होऊन रूपम् आरसा घेऊन घरी गेला.

हे सर्व समजल्यावर रूपमची मित्र-मंडळी त्याच्या घरी आली आणि आरशात आपले चेहरे पाहू लागली. त्यांना तर आरशात आपले चेहरे सुंदरच दिसले. आता एक रहस्य प्रकाशात आलं. रूपम्च्या घरातच आरशात आपले चेहरे सुंदर

दिसतात, अन्यत्र कोठे आरशात चेहरे कुरूप दिसतात.

आरशाची ही विशेषता जमीनदाराला ही कळली. तो स्वतः रूपम्च्या घरी आला आणि त्याने आरशात आपला चेहरा पाहिला. आपला सुंदर चेहरा पाहून त्याला आनंद झाला. त्याने एका उत्तम चित्रकाराला बोलवले आणि आरशात दिसणाऱ्या आपल्या प्रतिबिंबावरून आपले चित्र बनवून घेतले. चित्र फार सुरेख बनले. जमीनदार खुश झाला नि त्याने रूपम्ला काही धन दिले.

या आरशाची एक विशेषता आहे. प्रत्येक माणसाच्या चेहऱ्यात काही सौंदर्य असतं, काही कुरूपता असते. फक्त रूपम्च्या घरी चेहऱ्यातलं सौंदर्य दिसतं, इतर ठिकाणी फक्त कुरूपताच तेवढी दिसते.

जमीनदाराने आरशातील प्रतिबिंबावरून आपले जे चित्र बनविले ते पाहून इतरांनी ही अशीच आपली चित्रे बनवून घेतली. अशा रीतीने रूपमच्या घरी येणाऱ्या लोकांची संख्या दिवसें दिवस वाढू लागली. दूर दूरच्या गावातील लोक रूपमच्या घरी येऊन आरशात आपले चेहरे पाहून खुश होऊ लागले.

आता आपल्या घरी येणारांचं आतिथ्य करणं रूपम्ला जमेना, कारण येणारांची गर्दी बेसुमार वाढू लागली. म्हणून येणाऱ्यांच्या सत्काराची चिंता करणे रूपम्ने सोडून दिले. तरी पण आरशात आपले रूप पाहून लोक खुश होत नि संतुष्ट होऊन परत जात.

एकदा रूपम्ला वाटलं की लोक आपल्याबद्दल काय म्हणतात ते स्वतःच्या कानांनी ऐकावं. म्हणून घराची जबाबदारी आपल्या बायकोवर सोपवून तो राजधानी-कडे जायला निघाला.

राजधानीत एकाने रूपम्ला विचारले– "बरं, तर आपण धौलपुरहून आलात? आरसेवाला रूपम् कसा काय आहे? आपणास तो माहीतच असेल?"

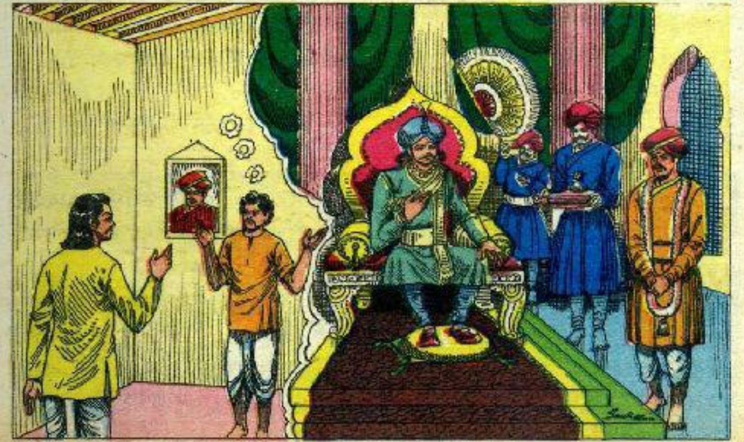
रूपम्ला आनंद झाला. तरी पण आपणच रूपम् आहोत हे त्याने सांगितले नाही. तो म्हणाला–"धौलपुरचं नाव येताच सर्वांना रूपम आठवतो. मला तो माहीत नाही हे कसं शक्य आहे बरं?"

आरसेवाल्या रूपम्बद्दल अधिक जाणण्याच्या इच्छेने त्या माणसाने रूपम्ला आपल्या घरी बोलवले. त्या घरात रूपमने दयारामचे चित्र पाहिले. आश्चर्याचे नाटक करीत रूपम्ने विचारले–"हे कोण? यांचं चित्र आपल्या घरी कसं आलं?"

तो माणूस म्हणाला–"आपणास हे माहीत नाहीत, आश्चर्य आहे! आपल्याच गावातील हे एक सत्पुरुष आहेत. आरसे-वाल्या रूपम्कडे जाणारांचे आतिथ्य हेच करतात. अतिथि-सत्कार शब्दाबरोबरच यांचं नाव डोळ्यांपुढे येते. यांच्या आतिथ्यशीलतेची कीर्ति राजापर्यंत गेली व राजाने यांचा सत्कार केला. राजाने इनाम म्हणून दिलेला पैसा ही हे आतिथ्यासाठी खर्च करतात. यांना लोक 'आतिथ्यमूर्ति दयाराम' म्हणतात. देश भर अनेक घरांतून यांची चित्रे आपणास दिसतील."

रूपमची निराशा झाली नि आपल्या गावी तो परत आला.

ज्या साधूने आरसा दिला होता, तो साधु वाटेत त्याला भेटला. साधूने विचारले–"का रे बाबा, उदास दिसतो

आहेस. झालं तरी काय? लोक तुला 'आरसेवाला रूपम्' म्हणून ओळखतात! तरी पण तू आपला असा दुर्मुखलेला का रे?"

"महाराज, माझी व्यथा मलाच माहीत! कृपा करून आपला हा आरसा परत घ्या." रूपम्ने प्रार्थना केली.

आणि रूपमने आरसा साधूला परत देऊन टाकला.

ही गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला– "राजा, आरसेवाल्या रूपम्चा व्यवहार तुला विचित्रच नाही वाटत का? देशभर रूपम् प्रसिद्ध झाला, तरी पण त्याच्या मनात ही अतृप्ति का बरे? हा जादूचा आरसा त्याने साधूला परत का दिला? माहीत असून ही माझ्या या शंकेचं उत्तर न दिलंस, तर लक्षात ठेव-डोकं धडापासून वेगळं होईल!"

यावर राजा विक्रमाने निवेदन केले– "आरसेवाला रूपम् राजधानीतल्या त्या माणसाकडे गेला आणि एक महत्त्वाची गोष्ट त्याच्या लक्षात आली. त्याच्या घरी गर्दी करणारे लोक त्याच्यासाठी नव्हे, आरशात आपले रूप पाहण्यासाठी येत. म्हणूस आरसेवाल्या रूपमला जी कीर्ति मिळाली ती आरशाची होती, रूपमची नव्हे. आणि शिवाय तो आरसा रूपम्चा कोठे होता? कोणाला तरी दया येऊन दिलेली परकी वस्तु होती ती! आतिथ्यशील दयारामची गोष्ट तशी नव्हती. दयारामला जी कीर्ति व प्रतिष्ठा लाभली होती, ती त्याची स्वतःची होती. हा फरक लक्षात आल्यावर रूपम्ला समजलं की दयाराम सारखी प्रतिष्ठा त्याला कधी ही मिळण्याची शक्यता नाही. हे समजल्यावर रूपम्ने तो जादूचा आरसा साधूला परत करून टाकला."

अशा रीतीने राजाचा मौन-भंग झाला. मग वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला नि झाडावर चढून पूर्ववत् लटकू लागला.

(कल्पित)

[आधार : वसुंधरेची एक कथा]

आंधळं सरकार

खूप जुनी गोष्ट आहे. करीम नावाच्या शहराच्या आसपास एक गरीब माणूस रहात असे. त्याचं नाव होतं शकुरा. एकदा कामाच्या शोधात तो राजधानीला गेला. नबाबाच्या दरबारात एकादं बारकंसं काम मिळवावं अन् महिना दोन रुपये पगार मिळवावा, इतकीच त्याची अपेक्षा होती. त्या काळी महिना दोन रुपये म्हणजे सुद्धा 'बरी मिळकत' असंच समजलं जाई.

पण खूप प्रयत्न करूनही शकुराला नोकरी मिळेना!

शेवटी त्याने एक धाडस केलं. एका सोनाराच्या मदतीने त्याने एक मोहोर बनवली. ती मोहोर खिशात ठेवून एक लहानसं टेबल समोर मांडून तो 'खास अदालती'च्या बाहेर बसून राहिला. अदालतीत अर्ज घेऊन येणारांना तो आपल्याजवळ बोलावून त्यांच्या अर्जावर तो आपली मोहोर उठवू लागला. एकेका अर्जावर असा शिक्का मारण्याबद्दल तो एकेक पैसा अर्जदाराकडून वसूल करी. हळू हळू ही एक पद्धतच बनून गेली. सर्व अधिकाऱ्यांनाही आता त्या शिक्क्याची सवय होऊन गेली.

पण शकुराने मात्र या अवधीत बऱ्यापैकी कमाई करून ठेवली. त्याच्या मनात ही भीती मात्र नेहमीच घर करून असे, की आपलं हे बंड फुटलं तर सर्व गोष्टी नबाबाच्या कानी जातील अन् कदाचित फाशीची शिक्षाही सुनावली जाईल आपल्याला! मग अचानक एकदा त्याला एक उपाय सुचला! आता त्याने शिक्का मारण्याबद्दल एका ऐवजी दोन पैसे वसूल करायला सुरुवात केली. एक पैसा तो स्वतःसाठी ठेवी, अन् दुसरा पैसा निराळा जमा करून ठेवी.

असं करता-करताही दहा वर्षं उलटली! एक दिवस काही कारणाने शकुरा अदालतीत जाऊ शकला नाही. त्या दिवशी आलेल्या कुठल्याच अर्जावर शकुराचा शिक्का मारला गेला नव्हता. "यावर शकुराचा शिक्का नाही, आम्ही हा अर्ज स्वीकारू शकत नाही." कचेरीतले कारकून म्हणू लागले. गोष्ट शेवटी अधिकाऱ्यांच्या कानी गेली; मग चौकशी सुरू झाली–"काय शिक्का आहे हा? कोण मारतं शिक्का सर्व अर्जांवर?"

आता जुने अर्ज मागवून तपासून पाहिलं, तर अशा प्रकारचा शिक्का मारलेला आढळला–'आंधळं सरकार-पितळी दरवाजा-शकुराची मोहोर'! अरे! ही तर सरकारी मोहोर नव्हेच! मग सर्व हकिकत नबाबा-पर्यंत पोचली. त्याने शकुराला पकडून आणायची आज्ञा दिली. झालं! शकुराला नबाबासमोर हजर केलं गेलं! असं केव्हा ना केव्हा होणारच–याची शकुराला कल्पना होतीच! म्हणून नबाबासमोर जाताना, तो दुसरा पैसावाली–जमा केलेल्या पैशांची–थैली बरोबर घेऊनच गेला होता.

शकुराला पाहिल्याबरोबर नबाबाने विचारलं–"कोण आहेस रे तू? हा शिक्का तूच मारतोस ना? असला अधिकार तुला कोणी दिला?"–वगैरे जे काही विचारायचं ते विचारून संपल्यावर काहीही न लपवता शकुराने आपली सर्व हकीकत स्पष्ट सांगून टाकली; आणि पुढे म्हणाला–"हुजूर, आपल्या वाटयाचे आजपर्यंत हे तीस हजार रुपये वसूल झालेत, हा घ्या आपला हिस्सा." आणि ती तीस हजारांची थैली त्याने नबाबापुढे ठेवली.

शकुराच्या बुद्धिमानीवर नबाब खूशच झाला! त्याने ती नोकरी शकुरासाठी पक्की करून टाकली! त्या मोहोरेवरून 'आंधळं सरकार' मधला 'आंधळं' हा शब्द काढून टाकून केवळ 'सरकार' हा शब्द शिल्लक ठेवला गेला.

अशा तऱ्हेने शकुराची ती मोहोर बराच काळ पर्यंत अमलात राहिली!

ज्ञानाचा खजिना

तो कोण?

खूप जुन्या काळी अथेन्स शहरात एक तत्त्वज्ञानी रहात असे. रोज कित्येक लोक आपापल्या अडचणी सोडवून घेण्यासाठी त्याच्याकडे येत. एकदा असाच एक तरूण त्याच्याकडे आला. "महाशय, मी एक महान वक्ता बनू इच्छितो. कित्येक प्रान्त हिंडून मी अनेक मोठ्या व्यक्तींच्या भेटी घेतलेल्या आहेत. त्या सर्वांनी माझ्या हुशारीची स्तुति केली आहे. आता भाषणकला शिकायची माझी इच्छा आहे." अशा तऱ्हेने स्वतःबद्दल पंधरा मिनिटे त्याने अनेक गोष्टी सांगितल्या आणि शेवटी आपल्या मनातले तो बोलला–"आपण मला भाषणकला शिकवलीत तर मी आपला फार आभारी होईन. त्याबद्दल आपण म्हणाल ती फी मी मोठ्या आनन्दाने भरीन."

"ठीक आहे. तुला दुप्पट फी द्यावी लागेल." तत्त्वज्ञानी म्हणाला.

"दुप्पट?" आश्चर्याने तरुणाने विचारले.

"होय! कारण तुला प्रथम मला मौन कसे रहावे हे शिकवावे लागेल. ही मौन-कला शिकवल्यानंतरच तुला भाषण-कलेची माहिती देता येईल." तत्त्वज्ञानी उत्तरला.

तुम्हाला माहीत आहे हा तत्त्वज्ञानी कोण? [पान ३६ पहा]

तुम्हाला माहीत आहे?

१. एका देशाचे राष्ट्रीय चिन्ह म्हणून मान्यता मिळालेला पौराणिक पक्षी कोणता? त्या देशाचे नाव काय?
२. सन १९४८ मधे एका प्रसिद्ध व्यक्तीला एका देशाचा अध्यक्ष बनायची विनन्ति करण्यात आली; पण तो माणूस त्या देशाचा रहिवासी नव्हता! हा माणूस कोण?
३. तो देश कोणता?
४. असे कसे घडले?
५. लंका (श्रीलंका) या शद्बाचा अर्थ काय?

[पान ३६ पहा]

अयोध्या नगर

'अयोध्य' या शब्दाचा अर्थ आहे अजेय. असे म्हटले जात असे की ही नगरी शत्रु कधीच जिंकू शकणार नाही. शरयू नदीच्या काठावर असणारी ही अयोध्या नगरी महाराजा दशरथ आदि सूर्यवंशी राजांच्या कोसल देशाची राजधानी होती.

आपल्या देशाच्या सात पवित्र नगरींमधे अयोध्या ही एक गणली जाते. श्रीरामचन्द्राची जन्मभूमि म्हणूच भारतीय लोक अयोध्येला पवित्र-भूमि असे मानतात. श्रीरामाचे जन्मस्थान, त्यांचे यज्ञ-स्थान, सीतेचे स्वयंपाक इत्यादि जागा आजही तेथे दाखवल्या जातात.

नंतर कोसल देशाची राजधानी साकेतला व त्यानंतर श्रावस्तीला हलविण्यात आली. चौथ्या व पाचव्या शतकात अयोध्या पुन्हा

चांदोबाच्या बातम्या

सर्वात लहान वयाचा डॉक्टर

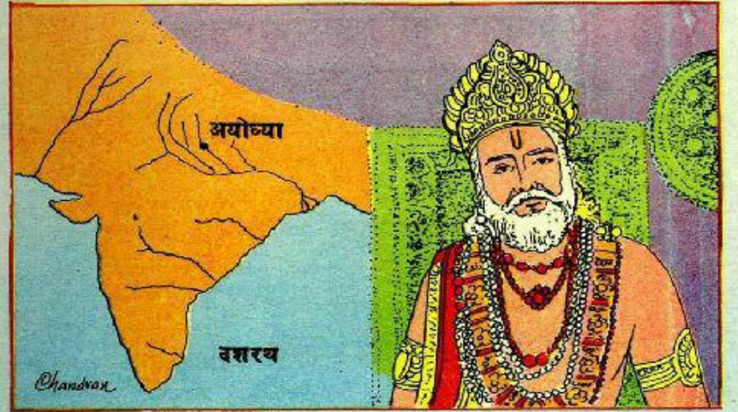
न्यूयॉर्कमधे शिकणारा बालमुरलीकृष्ण अम्बटी नावाचा भारतीय विद्यार्थी वैद्यशास्त्राचे अध्ययन पूर्ण करून जगातील वयाने सर्वात लहान डॉक्टर म्हणून मान्यता मिळवत आहे. आपण ही बातमी वाचेपर्यंत तो डॉक्टर झालाही असेल. यापूर्वी इटलीतील इस्राइली विद्यार्थी अठरा वर्षे वयाचा असतानाच डॉक्टर बनला होता.

देवमाशाचे गाणे

देवमाशांबद्दल २६ वर्षे निरनिराळ्या दृष्टिकोनातून अध्ययन केले गेले, आणि त्याबद्दलच्या खूपशा नवनव्या गोष्टी प्रकाशात आणल्या गेल्या. सर्व देवमासे एकाच प्रकारचा आवाज करत नाहीत. काहींचा आवाज माणसांच्या मधुर गायनासारखा असतो. अशा तऱ्हेने आपल्या भावना देवमासे आपल्या गायनाद्वारे प्रकट करतात.

गुप्त राजांची राजधानी बनली. नंतर मात्र अयोध्येचे शासकीय स्थान म्हणून महत्त्व उत्तरोत्तर कमीकमी होत गेले. तरीही सर्व भारतीयांच्या मनात मथुरेइतकेच अयोध्येबद्दलचे प्रेम व आदर आजही कायम आहे. अनेक पिढ्यांपासून अयोध्या आपणा भारतीयांना स्फूर्ति व उत्तेजन देत आली आहे.

एक जमाना असाही होता की अयोध्या, बौद्ध व जैन धर्मांचे केन्द्रस्थान बनून राहिली होती. चोवीस तीर्थंकरांपैकी तेवीस तर इक्ष्वाकु-वंशीच होते. त्यांच्यात आदिनाथ, अजितनाथ, अभिनन्दनाथ, अनन्तनाथ व सुमतिनाथ नामक पाच बोधकांचा जन्मच अयोध्येत झाला होता.

आजचे अयोध्या हे शहर उत्तर प्रदेशांतले लखनऊ व गोरखपुर या रेल्वे-स्टेशनांमधील एक छोटेसे शहर होय.

श्रीरामचन्द्र व सीतादेवी यांचे मन्दिर तर इथे प्रसिद्ध आहेच; पण त्याशिवाय श्रीरामाचा पुत्र कुश याने बांधले असे समजले जाणारे नागेश्वरनाथाचे देऊळ आणि नबाब शुजाउल्ला याने हनुमान-गढमधे बनवलेले हनुमानाचे देऊळ ही खूप प्रसिद्ध आहे.

अयोध्येपासून २५ कि.मी. अन्तरावर नन्दीग्राम आहे. राम वनवासात असताना चौदा वर्षे अयोध्येचे शासन भरताने येथे राहूनच केले होते असे मानले जाते.

साहित्य सोनियाचिया खाणी

१. इटलीतील एक महान कवि मृत्यु पावला असे समजून लोक त्याला पुरून टाकायला निघाले; तेव्हा तो अचानक उठून बसला! यानन्तर तो ३० वर्षे जगला. हा कवि कोण होता?

२. शेक्सपियरचा मृत्यु ज्या दिवशी झाला, त्याच दिवशी आणखी एक महान लेखकही मृत्यु पावला होता. तो कोण?

३. धृतराष्ट्र व गांधारी याना एक मुलगीही होती काय?

४. वेदमन्त्रांची रचना करणारी प्रसिद्ध मुनि-पुत्री कोण?

५. 'शतक' म्हणजे काय?

उत्तरावली

तो कोण?

सॉक्रेटीस

सामान्य ज्ञान

१. गरुडपक्षी, इण्डोनेशिया
२. आलबर्ट आइनस्टाईन
३. इस्राइल
४. यहुद्यांचे निराळे इस्राइल राज्य तेव्हाच बनले. व आइनस्टाईन यहुदी होता म्हणून.
५. चमकणारी भूमि

साहित्य

१. पेट्रार्क (१३०४-१३७४)
२. 'डॉनक्विक्झोट' चा लेखक सर्वेन्टेस.
३. होय. दुःशला.
४. गर्ग मुनींची कन्या गार्गी.
५. एकाच विषयावरील शंभर पद्यांचे पुस्तक.

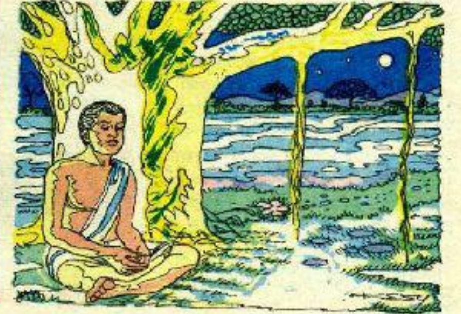

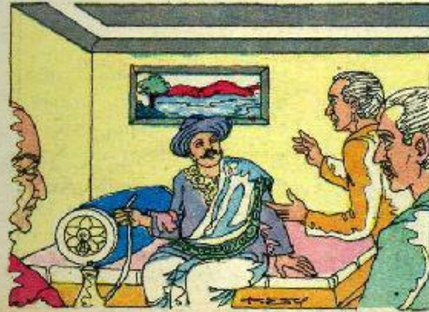
श्री रामकृष्ण परमहंस

(३)

देवळात पूजा-अर्चा करता करता गदाधर इतका तल्लीन होऊन जाई की ते सर्व काही विसरून जाई. मूर्ति व आपण स्वतः यातला फरक ही तो विसरून जाई, आणि पूजेची फुले स्वतःच्याच मस्तकावर वाही.

अर्ध्या रात्री गदाधर एकाद्या झाडाखाली तासन् तास ध्यान लावून बसे. देवळातले इतर सेवक त्याचे हे विचित्र वागणे पाहून चकित होऊन जात.

मंदिराचा प्रमुख पुजारी गदाधर' याच्या चमत्कारिक वागणुकीबद्दलची बातमी या लोकांनी राणी रासमणीचा जावई मथुरानाथ याच्यापर्यंत पोचवली. यावर मथुरानाथने याबद्दची चौकशी करायचे कबूल केले.

एके दिवशी मधुरानाथ देवळांत गेला व त्याने आत डोकावून पाहिले. गदाधर त्यावेळी देवीला प्रसाद खाण्याचा आग्रह करीत होता ! त्याचा हा भक्तिभाव पाहून मधुरानाथ मोठ्या आनन्दाने परत फिरला.

तसेच, एके दिवशी राणी रासमणी देवळात दर्शनासाठी गेली व गदाधरचे भजन बराच वेळ ऐकत बसली. ऐकता ऐकता अचानक तिला न्याया-लयात चालणाऱ्या एका खटल्याची आठवण झाली. बरेच दिवस तो खटला भिजत घोंगडे होऊन पडला होता ! पण गदाधरने अचानक राणीला जोराने थप्पड मारली व म्हटले– "इथे बसूनही असल्या तुच्छ गोष्टींचा विचार काय करतेस ?"

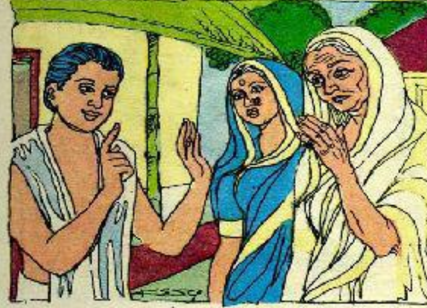

गदाधरच्या या कर्तृत्वामुळे राणीचे सेवक त्याला मारायला सरसावले, पण राणीनेच त्यांना थांबवले. आपल्या मनातले विचार जाणून त्यांना सन्मार्गावर आणून सोडायचे सामर्थ्य या पुजाऱ्यात आहे, ही गोष्ट तिने ओळखली.

एका विशिष्ट अवस्थेत गदाधरला तऱ्हेतऱ्हेचे विचित्र अनुभव येऊ लागले. आपल्या शरीरातून बाहेर पडणाऱ्या भुताला भगवान शिवा-सारख्या तेजस्वी असणाऱ्या कोणा एका पुरुषाने मागून येऊन शूल मारला आणि दुसऱ्याच क्षणी ते भूत अदृश्य झाले–असा एक अनुभव त्याला आला. या अनुभूतिमुळे आपल्यात असणारे सर्व काही वाईट तेवढे धुवून गेले असे गदाधरला भासले.

गदाधरच्या आईच्या मनात 'मुलाचे लग्न व्हावे' असा विचार आला. तिचे नातेवाईक योग्य अशी मुलगी शोधू लागले. एके दिवशी अचानक गदाधरने सांगितले–"माझी बायको बनणारी मुलगी जयरामबाटीच्या रामचन्द्र मुखोपाध्याय यांच्या घरात वाढत आहे."

तसा गदाधर कधीही जयरामबाटीला गेला नव्हता. तरीही त्याच्या म्हणण्या-वर विश्वास ठेऊन नातेवाईक तेथे गेले, तेथे रहाणाऱ्या रामचन्द्र मुखोपाध्याय या व्यक्तीला भेटले आणि त्यांच्या मुलीशी गदाधरचे लग्न ठरवण्यात आले !

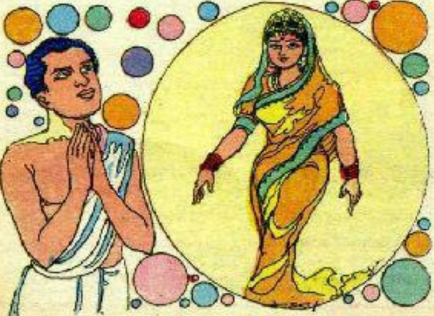

त्या मुलीचे नाव होते शारदामणि. तिच्याशी गदाधरचा विवाह लावून दिला गेला. विवाहाच्या सर्व कार्य-क्रमात त्याने मोठ्या उत्साहाने भाग घेतला. बालिका शारदामणि ही मोठी रूप-संपन्न मुलगी होती. तिचे निर्मळ असे डोळे सर्वांनाच फार आकर्षक वाटले.

विवाहानंतर मन्दिरात परत आल्यावर गदाधर पुन्हा आपल्या खोल आध्यात्मिक चिन्तनात रंगून गेला. भक्तिभावात तल्लीन होऊन अनुभव प्राप्त करण्यासाठी गदाधरने आदर्श भक्त हनुमान याचे ध्यान करायला सुरुवात केली.

एके दिवशी गदाधरला एक विचित्र अनुभूति झाली. त्याला असे दिसले की एक सुन्दर दैवी अशी स्त्री त्याच्याकडे चालत येत आहे! थोड्याच वेळात त्याने ओळखले की ती शक्ति म्हणजेच 'सीतामाई' होय! ती हळूहळू गदाधरजवळ आली आणि त्याच्यातच विलीन होऊन गेली. (क्रमशः)

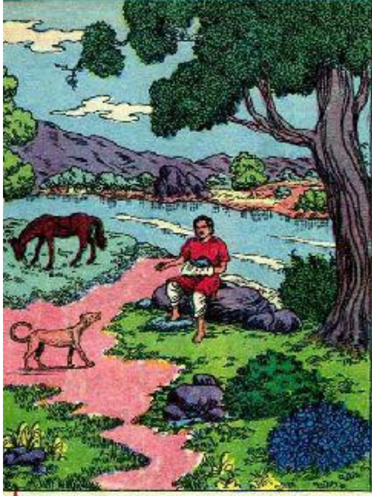
पुण्याची विक्री

एका गावात एक गरीब माणूस रहात असे. त्याचं नाव होतं शम्भु. त्याच्या बायकोचं नाव होतं केसरी. एकदा सतत दोन वर्षं दुष्काळ पडला. कुठं काम मिळायची सोय नव्हती. शम्भुला दोन वेळा खायला भाकर मिळायची पंचाईत झाली. केसरी शम्भूला म्हणाली–"कारभारी, तुम्ही शहरात जाऊन काही काम का नाही बघत? मी ऐकलंय–काम करणारा शहरात भुकेने मरत नाही!"

बायकोचा विचार शम्भूला पटला, त्याने केसरीचं म्हणणं मान्य केलं. शम्भूने काम करण्यासाठी शहरात जायचं ठरवलं. दुसऱ्या दिवशी भल्या पहाटे उठून केसरीने चार भाकऱ्या तयार केल्या नि त्या नवऱ्याला बांधून दिल्या. आता शम्भू शहराकडे जायला निघाला. शहर बरंच दूर होतं. रस्ता एक दिवस भराचा होता, खडकाळ नि दमवणारा! म्हणून शेजारच्या शिवानन्दाने आपला मरतुकडा घोडा शम्भूला देत म्हटलं–"हे बघ, माझा घोडा एक महिन्या नंतर मला परत दिलास तरी माझी काही अडचण होणार नाही. घोड्यावर बसून गेलास तर शहरात अमळ लवकर पोंचशील. घेऊन जा माझा घोडा."

शिवानन्दाच्या घोड्यावर बसून शम्भु शहराच्या वाटेला लागला. दुपारच्या वेळी एका नदीच्या किनाऱ्यावर पोचला. आता त्याला कडाडून भूक लागली होती. शम्भु घोड्यावरून खाली उतरला. चारी बाजूला हिरवंगार गवत पसरलेलं होतं, त्याने घोड्याला चरायला सोडलं. हात-पाय धुऊन नदीच्या किनाऱ्यावर बसला नि आपली भाकरीची पोटली उघडली. एवढ्यात एक मरतुकडं कुत्रं तिथे आलं.

विपिन रणनवरे

विचारं भुकेने व्याकुळलेलं होतं. शम्भूला त्याची दया आली. एकेक तुकडा करीत एक भाकरी तर शम्भूने कुत्र्याला देऊन टाकली. पण एका भाकरीने त्याची भूक भागली नाही. आशाळभूतपणे कुत्रं शम्भू-कडे पहात राहिलं.

दयाळू अंतःकरणाने शम्भूने राहिलेल्या तीन भाकरी ही कुत्र्याला खाऊ घातल्या. आता कुत्र्याची भूक शमली. शम्भूला स्वतः साठी एक ही भाकरी शिल्लक राहिली नाही. मोठ्या संतोषाने शेपूट हलवीत कुत्रं तेथून निघून गेलं.

नदीचं पाणी पिऊन शम्भूने कशी-बशी आपली भूक शमवली, आणि घोड्यावर बसून त्याने शहराकडे प्रयाण केले. मावळतीला तो शहरात पोचला. त्या रात्री शम्भू एका धर्मशाळेत राहिला.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी शम्भु कामाच्या शोधार्थ निघाला. दोन-चार गल्ली-बोळातून भटकला. अनेक ठिकाणी काम मिळविण्या-साठी त्याने प्रयत्न केला. पण दुर्दैवाने त्याला कोठे ही काम मिळाले नाही. पोटात क्षुधाग्नि जळत होता नि हातात फुटकी कवडी नव्हती. शम्भूची घोर निराशा झाली. आता काय करावं हे त्याच्या लक्षात येईना. एवढ्यात शम्भूने एका ठिकाणी गर्दी जमलेली पाहिली.

शम्भु तेथे गेला. काय घडलं आहे याबद्दल त्याने गर्दीतल्या एकाला विचारले. त्याला समजलं की कुबेरनाथ नावाचा एक शेट लोकांकडून पुण्य खरेदी करीत आहे. आपलं पुण्य विकायला आलेल्यांची ती गर्दी होती!

क्षण भर शम्भूला आश्चर्य वाटलं. मग आपल्यापाशी विकण्याजोगं कोणतं पुण्य आहे याबाबत तो विचार करू लागला. त्याला आठवलं की त्याच्या वडिलांनी एकदा गावात लोकांसाठी एक विहीर खोदली होती.

आता शम्भु शेटजींच्या कडे गेला. शेटजींनी शम्भूला एकदा नीट निरखून पाहिलं नि म्हणाले–"तू कोणतं पुण्य विकायला आणलं आहेस बरं?"

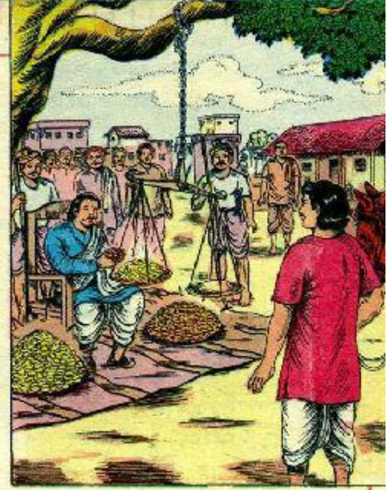
आपल्या वडिलांनी खोदलेल्या विहिरी बाबत शम्भूने शेटजींना सांगितले. कुबेरनाथ हंसत म्हणाले–"हे तर तुझं पुण्य नाही, ते तुझ्या वडिलांचं आहे. तुझं स्वतःचं काही पुण्य विकायचं असेल तर बोल."

"शेटजी, माझं स्वतःचं असं पुण्य माझ्याकडे नाही. गरीबीने गांजलेला मी कसे तरी दिवस कंठतो आहे. पुण्य जोडायची माझी योग्यताच नाही." दुःखी अंतःकरणाने शम्भूने निवेदन केले.

शेटजी म्हणाले–"माझ्या पाशी कोणी आला की त्याचा पुण्य-संचय माझ्या लक्षात येतो. एक दिवशी भुकेने व्याकुळ झालेल्या कुत्र्याला चार भाकरी खाऊ घातल्या होत्यास ना? त्या पुण्यातलं काही पुण्य विकायला तयार असलास, तर एका भाकरीचं पुण्य मी खरेदी करू शकेन!"

शम्भु एका भाकरीच पुण्य विकायला तयार झाला. श्रीमंत कुबेरनाथांनी एक भाकरी मागवून घेतली. मग शेटजींच्या सांगण्यानुसार शम्भूने भाकरीवर हात ठेवला, अशा साठी की त्या भाकरीत एका भाकरीचं पुण्य यावं!

यानंतर शेटजींनी तराजूच्या एका पारड्यात ती भाकरी ठेवली. दुसऱ्या पारड्यात सोनं, चांदी, दागिने, हिरे इत्यादि घालू लागले. पाहता पाहता शेटजींचा सगळा खजिना संपून गेला. शेटजींनी आपल्या गळ्यांतील रत्नहार नि बोटांतल्या आंगठ्या ही पारड्यात टाकल्या. तरी पण भाकरीचं पारडंच जड! शेटजींनी आपल्या बायकोचे दागिने मागवले. आता वजनाचं काय संपलं, दोन्ही पारडी समान वजनाची झाली.

अशा रीतीने एका भाकरीचं पुण्य विकून मिळालेल्या खजिन्याचं गाठोडं आपल्या घोड्यावर लादून शम्भु आपल्या गावाकडे निघाला. वाटेत शम्भूचा घोडा एका दलदलीत फसला. हळू हळू तो दलदलीत

रुतू लागला. बस, जास्त जास्त रुतू लागला. तिकडून एक संन्यासी आला. शम्भूकडे पाहून तो म्हणाला–"का उगाच जिवावर उदार झाला आहेस? ही एक शापग्रस्त दलदल आहे. तुझ्यापाशी काही पुण्य असलं तर इथं सोडून दे. तरच या दलदलींतून बाहेर पडू शकतील! नाही तर आज तुझं मरण जवळ आलेलं दिसतंय! काय करायचं याचा तू आपला निर्णय घे. माझं कर्तव्य मी केलं."

आता शम्भूने जरा ही विलंब केला नाही. तो मोठ्याने ओरडला–"मी आपलं एका भाकरीचं पुण्य सोडून देत आहे."

शम्भू सह घोडा दलदलीतून थोडा वर आला. आता शम्भूने राहिलेल्या दोन भाकरींचं पुण्य ही सोडून दिलं. तरी पण घोडा गुडघ्यांपर्यंत दलदलीतच राहिला. शम्भूला समजेना आता काय करावं?

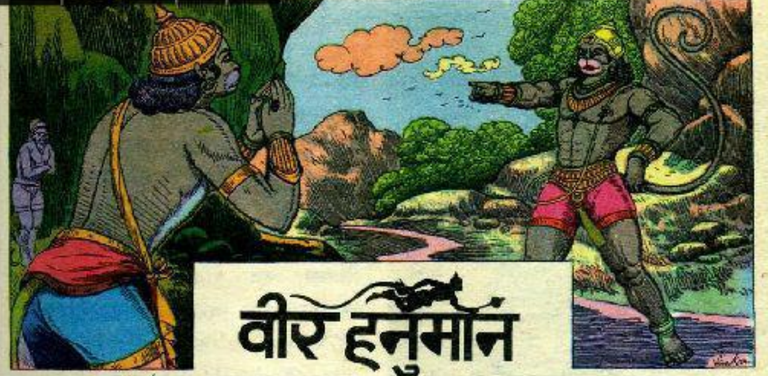
संन्यासाने शम्भूला विचारले–"आणखी काही पुण्य तुझ्याकडे शिल्लक नाही का?"

"आहे तर! हे सोनं-चांदीनी भरलेलं गाठोडं म्हणजे आणखी एका भाकरीचं पुण्य. हे ही सोडून देतो!" असं म्हणत शम्भूने ते गाठोडं ही दलदलीत टाकून दिलं.

दुसऱ्याच क्षणी संन्यासी नि दलदल दोघे ही अदृश्य झाले. आश्चर्याने शम्भू इकडे-तिकडे पाहू लागला. तोपर्यंत एक देवी तेथे अवतीर्ण झाली. म्हणाली–"मी धर्माची देवी आहे. स्वतः भुकेला राहून तू चारी भाकरी कुऱ्याला खाऊ घातल्यास! तुला धन-संपत्तीचा मोह नाही. इथून पुढे तू नेहमी संपन्न राहशील. दान-धर्म करीत धर्माचे पालन करीत रहा, यामुळे मला आनन्द होईल!" असे सांगून देवी अदृश्य झाली.

घोड्यावर आपला खजिना शम्भूला पूर्ववत दिसला. मोठ्या आनंदाने तो घरी परत आला. मिळालेल्या धनाचा उपयोग करून शम्भूने व्यापार सुरू केला. गरीब जनतेची सेवा करून शम्भूने चांगली कीर्ति संपादन केली.

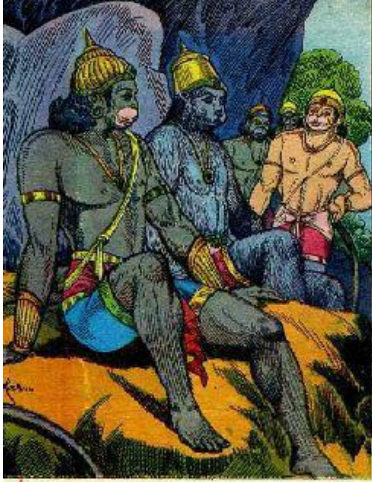

वीर हनुमान

वाली मृत झाला असे समजून सुग्रीवाने गुहेचे दार एका मोठ्याशा शिळेने बन्द केले आणि तो राजधानी किष्किन्धेला परतला. पण खरी गोष्ट अशी घडली होती, की मायावीने वालीला ठार करण्या-ऐवजी, वालीनेच मायावीला यमसदनास पाठवले होते! नंतर वाली सकुशल राज-धानीला आला. वाली जिवन्त परत आल्याचे पाहून सुग्रीवाने खूप आनन्दाने आणि गौरवाने त्याला नमस्कार केला. पण वालीने त्याला आशिर्वाद तर नाहीच दिला; पण उलट त्याच्याकडे तो रागाने पाहू लागला. नंतर त्याने सर्वांसमक्ष सुग्रीवाची खूप निन्दा केली. सुग्रीवाने आपल्या डोक्यावरचा मुकुट उतरवून वालीच्या पायांवर ठेवला व त्याला साष्टांग प्रणिपात केला.

वाली का गुस्सात आहे हे सुग्रीवाने ओळखले, म्हणून त्याला शान्त करायच्या उद्देशाने तो गंभीरपणे म्हणाला–"दादा, शत्रूचा वध करून तुम्ही सकुशल परत आलात याचा मला फार आनन्द होतो आहे; याहून भाग्याची दुसरी कोणती गोष्ट असणार? आपण सांगितल्याप्रमाणे गुहेच्या दाराशी मी आपली खूप वेळ वाट पाहिली. पण जेव्हा गुहेच्या द्वारातून शेवटी रक्ताचा ओघळ बाहेर वहात आला, तेव्हा मला वाटले की रक्त आपलेच! मृत्युमुखी पडलात असे समजून मोठ्या दुःखाने मी गुहेचे द्वार शिळा बसवून बन्द केले आणि

इकडे निघून आलो. राजा बनायची माझी बिलकुल इच्छा नव्हती, पण सिंहासन रिकामे पडू द्यायचे नाही, असे सांगून मन्त्री व जनतेनेही खूप आग्रह धरला, तेव्हा नाइलाज म्हणूनच मला सिंहासन ग्रहण करावे लागले. मी मुकुट धारण केला म्हणून आपण गैरसमज करून घेऊ नका दादा!"

पण सुग्रीवाचे बोलणे समजून सुद्धा घेण्याच्या मन:स्थितीत नव्हता वाली. आपल्याच विचारांनी त्याला पार आंधळा करून टाकले होते. त्यामुळे सर्वांसमोर त्याने सुग्रीवाची निर्भत्सना आरंभली! तो म्हणाला.

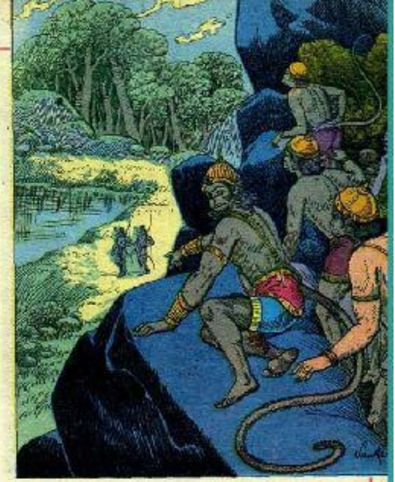
"जन हो, मायावीला पळवून लावत मी व हा सुग्रीव त्याच्या मागे धावलो. मायावी एका पहाडी गुहेत शिरला. मी तर मायावीला मारून टाकूनच परतण्याची शपथ वाहिली होती; म्हणून त्या गुहेच्या द्वाराजवळ माझी वाट पहात उभं रहायला याला सांगून, मी मायावीपाठोपाठच गुहेत शिरलो, पण मायावी लवकर माझ्या पकडीत येईना. बराच वेळ लढल्यानंतरच मी त्याचा वध करण्यात सफल झालो. नंतर मी परत फिरलो, अन् पहातो तो काय! गुहेचं दार शिळा बसवून बन्द केलेलं! मी याला खूप ओरडून हाका मारल्या–'सुग्रीव, सुग्रीव! अरे कुठे आहेस तू?' पण हे महाशय तर तिथून पळून आले होते! स्वत: राजा बनायच स्वप्न पहात होता न? मी मग द्वारावरची शिळा लाथा बुक्क्यांनी मार मारून तोडून टाकली आणि कसा तरी गुहेतून बाहेर आलो!"

हा सर्व वृत्तान्त तेथे हजर असणाऱ्या सर्वांना ऐकवून झाल्यावर रागाने थरथरत त्याने सुग्रीवाला आपल्या राज्याबाहेर हाकलून दिले आणि त्याची पत्नी रुमा हिला स्वत:ची पत्नी बनवून ठेवून घेतले. वालीच्या भयाने निरुपाय होऊन सुग्रीव ऋष्यमूक पर्वतावर जाऊन राहू लागला. सुग्रीवा-बरोबर हनुमान, जाम्बवन्त, मंद आणि द्विविद नावाचे वानर त्याचे मन्त्री बनून त्याच्याचबरोबर त्या पर्वतावर राहू लागले.

अशा तऱ्हेने सुग्रीवाबरोबर रहात असतानाच हनुमानाची श्रीरामाशी ओळख झाली. एके दिवशी सुग्रीवाने दोन माणसांना त्या भागात फिरताना पाहिले. ते दोघे पम्पा सरोवराच्या जवळ असणाऱ्या वनात विचरण करीत होते. दोघेही धनुर्धारी असून दिसायला मोठे सुन्दर होते. त्यांना पाहून सुग्रीव मनोमन घाबरून गेला. वालीला एक शाप होता. त्या शापामुळे ऋष्यमूक पर्वतावर तो पाऊलही ठेवू शकत नव्हता. त्यामुळे सुग्रीवाला वाटले की आपल्याला मारण्यासाठी बहुधा वालीनेच या दोन माणसांना पाठवले आहे. आता आणखी कोठे जाऊन लपावे–या विचाराने सुग्रीव व्याकुळ झाला.

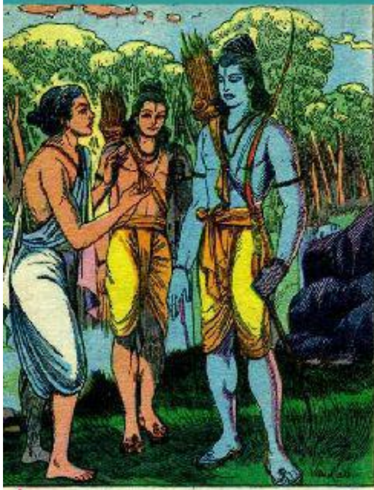
सुग्रीवाला भ्यायलेला पाहून हनुमानाने विचारले–"वाली स्वत: तर इथे येऊ शकत नाही ना? मग जणू काही वालीच कुठे दिसला असावा, इतके आपण भ्यायलेले कसे दिसता?"

"वाली येऊ शकत नाही, हे तर मलाही माहीत आहे. पण ती दोन माणसं बघ; त्याच्यांजवळ असलेले धनुष्य बाण आणि तलवारी वगैरे पहा. मला तर असं वाटतंय की मला मारून टाकण्यासाठी वालीनच

त्यांना इकडे पाठवलं असावं! तेव्हा हनुमान, तू त्या मानवांच्या हालचालीवर बारकाईने पाळत ठेव; त्यांचं आपसातलं बोलणं ऐक. ते शत्रु आहेत की मित्र याची नीट परीक्षा कर; आणि मग ते असे हत्यारबन्द होऊन या जंगलात का फिरत आहेत याची त्यांच्याजवळ चौकशी कर." सुग्रीवाने हनुमानाला सूचना दिल्या.

सुग्रीवाच्या म्हणण्यानुसार हनुमान राम-लक्ष्मणाला भेटायला त्यांच्याकडे गेला. हनुमानाने एका ब्रह्मचारी माणसाचे रूप धारण केले व त्यांच्याजवळ जाऊन मोठ्या नम्रतेने तो म्हणाला–"महाशय, आपण दोघं तर कोणी राजर्षि, देवता किंवा कोणा

तपोधनांसारखेच दिसत आहात. आपण कोण आहात? या पम्पा सरोवराच्या काठी आपणाला का यावे लागले? आपणाला पाहूनच जंगली जनावरे भीत आहेत.."

राम-लक्ष्मणांनी यावर काहीच उत्तर दिले नाही. तेव्हा हनुमानच पुढे सांगू लागला–"सुग्रीव नावाचा एक धर्मात्मा वानर-राजा आहे. तो महान् बलशाली आहे. त्याच्या भावाने त्याला राज्याबाहेर घालवून दिल्यामुळे आजकाल तो कष्टाने आपली कालक्रमणा करीत आहे. मी त्याचा मन्त्री! माझं नाव आहे-हनुमान. सुग्रीवाच्या आज्ञेने ऋष्यमूक पर्वतावरून मी आपणाला भेटायला आलो आहे. मी कामरूपी असल्यामुळे ब्रह्मचारी वेषात आपणाकडे आलो आहे. मी इच्छागामीही आहे. सुग्रीव आपणाशी मैत्री करू इच्छितो."

हनुमानाचे हे सर्व बोलणे ऐकून रामाला फार आनन्द झाला. कारण यापूर्वी कबंधाने रामाला सांगितले होते की, रावणाच्या पंजातून सीतेला सोडवायचे असेल, तर तुला वानर-राजा सुग्रीव याच्याशी मैत्री जोडायला हवी.

रामलक्ष्मणाला म्हणाला–" लक्ष्मणा, आपण ज्याला शोधत आहोत, तोच आपण होऊन आपल्याकडे येऊ पहात आहे, हे आपले केवढे भाग्य! हा मोठा भला, निर्मळ अंतःकरणाचा व निष्कपटही वाटतो आहे. तू बोलतोस याच्याशी?"

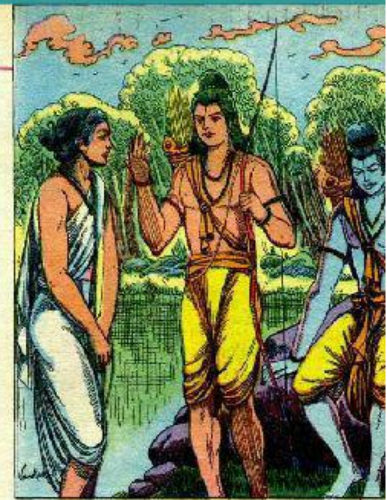
तेव्हा लक्ष्मण हनुमानाला म्हणाला– "सुग्रीवाच्या सद्गुणांबद्दल आम्ही ऐकलं आहे. खरे म्हणजे तुम्हाला शोधायलाच आम्ही इकडे आलो आहोत. तुझ्या म्हणण्याप्रमाणे सुग्रीवाशी मैत्री करायला आम्ही तयार आहोत."

रामाचे सुग्रीवाशी काही जरूरीचे काम असावे; तेव्हा सुग्रीवाला त्याचे राज्य परत मिळवून द्यायला राम नक्कीच मदत करील- या विचाराने हनुमानाला आनन्द वाटला. मग हनुमानाने राम-लक्ष्मणांना विचारले– "महात्मन्, या भयानक दंडकारण्यात आपणाला का यावे लागले, याचं कारण कळेल मला?"

तेव्हा रामाने लक्ष्मणाला आपली कहाणी सांगायची परवानगी दिली. लक्ष्मण सांगू लागला–

"हा महाराज दशरथ यांचा पुत्र राम. हा राजा बनण्यायोग्य झाला आहे. आपल्या पित्याने दिलेले वचन पाळण्यासाठी हा राज्य सोडून असा वनवासी झालेला आहे. मी त्याचा धाकटा भाऊ लक्ष्मण. आमच्या बरोबर याची पत्नी, म्हणजेच माझी वहिनी सीतामाईही वनवासाला आली होती. आम्ही दोघं आश्रमापासून दूर गेलो आहोत असे पाहून कोणा एका राक्षसाने याच्या पत्नीचे अपहरण केले. तो राक्षस कोण हे आम्हाला माहीत नाही. दुसऱ्या एका राक्षसाने आम्हाला सांगितले की सुग्रीवाकडून आम्हाला त्या राक्षसाचा पत्ता लागू शकेल. मी आता आमच्याबद्दल तुला सर्व सांगितलेच आहे. महान माणसालाही आश्रय देऊ शकणारा हा महापुरुष सुग्रीवाशी मैत्री करू इच्छित आहे. अन् मोठ्या भाग्याची गोष्ट अशी, की सुग्रीवाचीही नेमकी तीच इच्छा आहे."

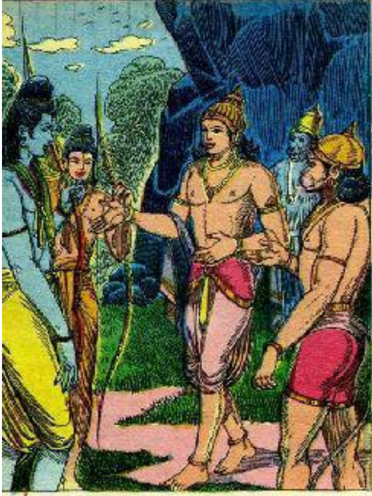
यावर हनुमान म्हणाला–"खरे तर आमचा राजा सुग्रीव यानेच आपणाला शोधत यायला हवे होते. वालीने त्याचे

राज्य आणि पत्नी – दोन्हीचे अपहरण केल्यामुळे तो फार दुःखी आहे. सीतामाईंना शोधायला तो आपल्याला अवश्य मदत करील." नंतर हनुमानाने दोघांना सुग्रीवाकडे येण्याचे आमन्त्रण दिले.

तेव्हा राम लक्ष्मणाला म्हणाला–" चल, आपण सुग्रीवाकडे जाऊ. त्याच्या मदतीने आपले काम होऊन जाईल."

हे ऐकल्याबरोबर हनुमानाने आपले खरे रूप धारण केले. राम-लक्ष्मणांना आपल्या खांद्यावर बसवून तो ऋष्यमूक पर्वताकडे निघाला. परन्तु सुग्रीव त्यावेळी ऋष्यमूकवर नव्हता! घाबरून तो मलय पर्वतावर जाऊन लपला होता!

मग मलय पर्वतावर लपलेल्या सुग्रीवाकडे जाऊन हनुमान म्हणाला–"राम-लक्ष्मण आपले अतिथि आहेत. इक्ष्वाकु वंशज राजा दशरथ याचे हे पुत्र. पित्याच्या आज्ञेने राम वनवासाला आले. आणि कोणी राक्षसाने त्यांच्या पत्नीला पळवून नेले. त्यामुळे तुमची मदत मागण्यासाठी तुम्हाला शोधत राम इथे आले आहेत. हे दोघे भाऊ राम-लक्ष्मण तुमच्याशीं मैत्री जोडू इच्छित आहेत. तेव्हा त्यांचे मित्र बनून तुम्ही पाहुणचार करावा."

हे सर्व ऐकून सुग्रीव फारच आनन्दला. सुन्दर असे मानवरूप धारण करून तो राम-लक्ष्मणांजवळ आला आणि म्हणाला–

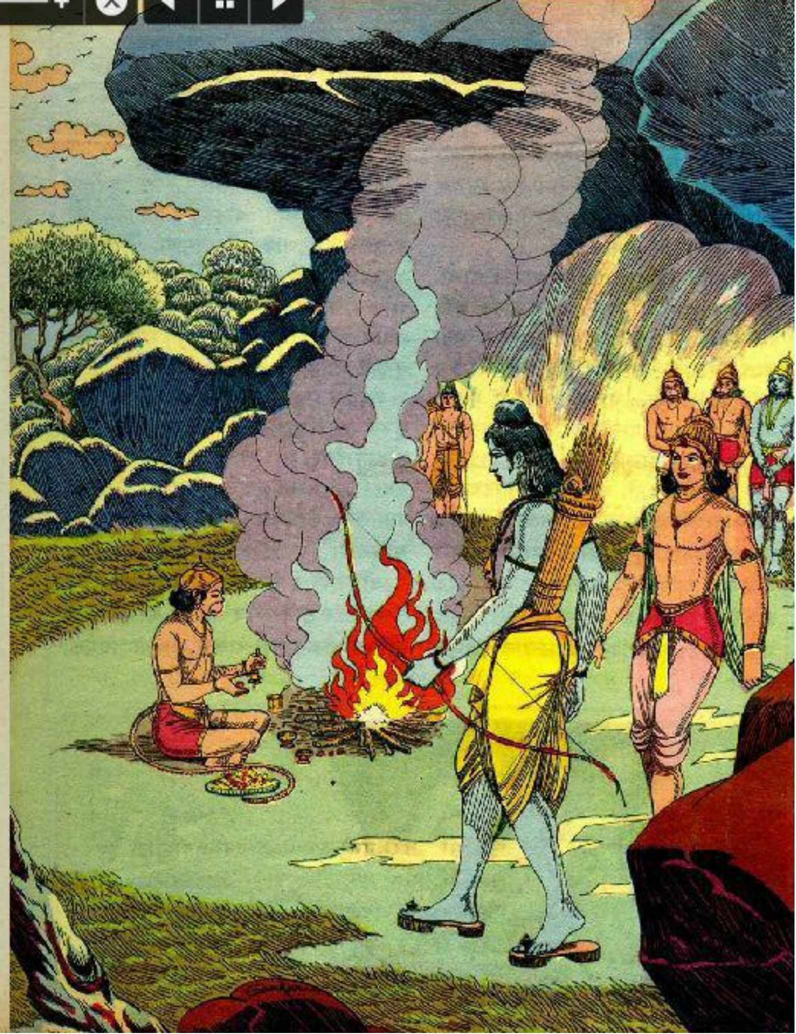
"तुमच्या बाबत हनुमानाने मला सर्व काही सांगितले आहे. हे राजा राम, माझ्यासारख्या वानराशी तू मैत्री करावीस ही खरोखर भाग्याची गोष्ट आहे. माझा तर त्यात फायदाच फायदा आहे. माझ्याशी मैत्रीची इच्छा करत असशील तर आपला हात माझ्या हातात देऊन मित्र-धर्माचा आचार पूर्ण कर."

सुग्रीवाचा हात आपल्या हातात घेऊन रामाने त्याला आलिंगन दिले. मग हनुमानाने आरणीचे मन्थन करून अग्नि पैदा केला व त्याची पूजा केली. नंतर तो अग्नि त्याने राम व सुग्रीव यांच्या मधे ठेवला. त्या दोघांनी अग्निप्रदक्षिणा केली व त्याला साक्षी ठेवून त्या दोघांनी मित्रता स्थापन केली.

नन्तर राम सुग्रीवाला म्हणाला–"आता तू माझा मित्र बनला आहेस. यापुढे तुझे सुख हे माझे सुख व तुझे दु:ख ते माझेही दु:ख!"

सुग्रीवाने मृदु पाने असलेली एक साल वृक्षाची फान्दी तोडली व रामासह तो त्यावर बसला. लक्ष्मणासाठी हनुमानाने चन्दनाची एक फान्दी तोडली.

आपण व वाली यांच्यात शत्रुत्व कसे निर्माण झाले याची सविस्तर हकिकत नंतर सुग्रीवाने रामाला सांगितली. त्याने रामाला

विनवले–"मित्रा, वालीच्या भीतीने मी व्याकुळ होऊन गेलो आहे. या भीतीपासून माझं रक्षण कर."

वाली व सुग्रीव यांची गोष्ट ऐकून हसत हसत राम म्हणाला–"मैत्रीचं फळ म्हणजे उपकार! तुझ्या पत्नीचे अपहरण करणाऱ्या वालीचा मी वध करीन."

हे ऐकून सुग्रीवाला खूपच आनन्द झाला. तो म्हणाला–"हे रामा! मला वाटत आहे की तुझ्या कृपेने मला आपले राज्य व पत्नी परत मिळावी यासाठी तुला वालीचा वध करायलाच हवा. मी सीतादेवींना शोधून आणून तुमच्या हवाली करीन. त्या स्वर्गात असोत की पाताळात; मी त्यांना नक्कीच शोधून काढीन. हां, आता मला आठवतंय! मी सीतादेवींना पाह्यलंय! मला व माझ्या वानरवीरांना पाहून त्यांनी आमच्यासमोर आपल्या दागिन्यांचं गाठोडं टाकून दिलं होतं! ते दागिने मी संभाळून ठेवले आहेत. कदाचित ते दागिने ओळखाल तुम्ही. पहाच!"

सुग्रीवाने गुहेत जाऊन, एका कपड्यात बांधलेले एक छोटेसे दागिन्यांचे गाठोडे रामापुढे ठेवले. कापड पाहून ती सीतेचीच ओढणी असल्याचे रामाने ओळखले.

यावर 'हे सीते!' ,असे म्हणत रामाला चक्करच आली. थोड्या वेळाने तो लक्ष्मणाला म्हणाला–"लक्ष्मणा, राक्षसाने जबरदस्तीने घेऊन जात असताना सीतेने दागिन्यांचं गाठोडं या हिरवळीवर टाकलं असावं. बघ त्यामुळे एकही दागिना कुठे जराही मोडलेला वगैरे नाही!"

लक्ष्मण म्हणाला–"दादा, केयूर आणि कुंडलं तर मी ओळखू नाही शकणार. पण सीतामाईंना मी रोज चरणस्पर्श करून नमस्कार करत असे, त्यामुळे त्यांच्या पायांतले हे पैंजण मात्र मीं बरोबर ओळखले."

दीन स्वरात रामाने सुग्रीवाला विचारले–"मग तर तू नक्कीच पाहिलं असणार की सीतेला घेऊन तो राक्षस कुठल्या दिशेला गेला?"

अदृश्य करणी

कोण्या गावी एक दुष्ट जमीनदार रहात असे. भिकाऱ्यांना तो कधी आपल्या घराच्या आसपासही फटकू देत नसे.

एकदा त्या भागात मोठा दुष्काळ पडला. एका वेळेचे पोटभर जेवणही लोकांना मिळण्याची मारमार झाली! लोकांना माहीत होते, की जमीनदाराजवळ भरपूर धान्य आहे. त्याच्याजवळ जाऊन लोकांनी खूप विनवण्या केल्या; पण त्याच्या पत्थराच्या काळजाला मुळीसुद्धा पाझर फुटला नाही!

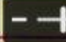
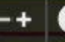
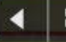
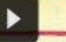
अशातच एका नौजवानाने पुढे होऊन वायदा केला की या जमीनदाराकडून धान्य मी मिळवूनच दाखवीन. तो जमीनदाराच्या बागेजवळ जाऊन एका मोठ्या झाडाखाली उभा राहिला आणि अगदी लक्षपूर्वक त्या झाडाच्या दाट पानांकडे पहात राहिला.

त्या युवकाला जमीनदाराने पाहिले आणि त्याच्या मनात त्या तरुणाबद्दल शंका आली. जोराने ओरडून त्याने विचारले–"कोण आहे रे तिथे? माझ्या बागेत काय करत आहेस?"

जमीनदार आता घरातून बाहेर आला आणि त्याने तरुणाला विचारले–"बहिरा आहेस काय? मी विचारतोय तुझं इथं काय काम आहे? उभा काय राहिलायस शुंभासारखा?"

"काही नाही. इथे एक घरटं शोधतोय मी. काल एका अग्निपक्षाला याच झाडावर बसताना पाहिलं होतं मी. या झाडावर जर त्याचं घरटं असेल, तर त्यात नक्कीच ती जादूची मुळी असणार! ते पहा घरटं!" आश्चर्याने एका बाजूला बोट दाखवत तरुण म्हणाला.

"जादूची मुळी? ती कशी असते बुवा? मला तर काहीच माहीत नाही!" जमीनदार म्हणाला.

यावर तरूण माहिती सांगू लागला– "ती एक अपूर्व अशी मुळी असते. हजारो वर्षांनी एकदाच या वनस्पतीला फूल येतं अन् मग हजार वर्षांनंतर त्या फुलाचं फळ होतं. त्याच्या लहानशा देठातही अद्भुत अशी शक्ती असते."

"पहिली अद्भुत शक्ती म्हणजे–ते देठ आपल्या डोक्यावरच्या केसात ठेवले, की आपण अदृश्य होतो! आपल्याला कोणीसुद्धा पाहू शकत नाही! मग काय, आपल्याला मनात येईल ते करता येतं! अन् दुसरी–"

तो तरूण आणखी काही बोलणार, इतक्यात त्याला रागावत जमीनदार म्हणाला–"ए, चालू लाग पाहू इथून. पहिल्यांदा चालता हो! तुला मी जायला सांगतोय न? हा माझा बगीचा आहे, तेव्हा ती अदृश्य-करणाची मुळीही माझीच आहे!"

"ओह! असं आहे होय? मी ती शोधून काढली, तशीच ती नष्ट करण्याचं तन्त्रही जाणतो मी." असे म्हणत तो तरूण झाडावर चढू लागला.

तेव्हा जमीनदार घाईने म्हणाला–"अरे थांब, माझं ऐक जरा; मीं तुला पन्नास अशर्फ्या देतो. तू निघून जा इथून!"

"आं? इतकी अद्भुत मुळी मी इतक्या स्वस्तात का म्हणून विकू?" युवकाने विचारले.

आता जमीनदार घासाघीस करू लागला. युवक म्हणाला–"मला पैशांची जरूरच नाही. धान्याची पन्नास पोती मला दिलीत, तर मी ती मुळी आपणासाठी तिथेच सोडून द्यायला तयार आहे."

नाइलाजाने जमीनदाराने ते कबूल केले. पन्नास पोती धान्य घेऊन तो नौजवान तेथून निघून गेला, आणि गावच्या गरिबांना त्याने ते धान्य वाटून टाकले.

जमीनदाराने आपल्या नोकरांना बोलावून ते घरटे काढवून घेतले, ते घेऊन तो आपल्या बायकोजवळ गेला आणि मोठ्या खुशीने त्याने विचारले–"माहीत आहे आज काय झालं?"

बायको म्हणाली–"मला कसं माहित असणार बरं? कुणाचं डोकं वगैरे तासून आलात की काय?"

"तुला कसं कळणार? ही एक जादूची मुळी हस्तगत केली आहे मी! हिच्या मदतीने खूप पैसा कमवीन बघ मी!" जमीनदार खुशीत येऊन बोलू लागला.

घरट्याकडे आश्चर्याने पहात बायकोने विचारले–"ही काय जादूची मुळी आहे?" तिला तर त्या घरट्यात गवत-पाला अन् सुक्या काटक्यांशिवाय काहीच दिसले नाही.

"यातच आहे ती जादूची मुळी. आता ती आपण शोधून काढायची इतकंच!" जमीनदार म्हणाला.

एक एक सुकी काडी आपल्या डोक्यावर ठेवत तो बायकोला विचारू लागला– "मी दिसतोय तुला?" अन् त्याची बायको म्हणत गेली–"हो, हो! अगदी चांगले

दिसताय." जमीनदार पुन्हा आपला प्रश्न घोकत राहिला अन् एक एक काडी डोक्यावर ठेवतच राहिला.

आता त्या प्रश्नांनी बायको कंटाळून गेली अन् त्रासून म्हणाली—"काही नाही दिसत, जा बघू आता." खरं तर तिच्या बोलण्याचा अर्थ होता की जादू किंवा अद्भुत वगैरे काही दिसत नाहीय. पण त्या मूर्ख जमीनदाराला वाटले की आत्ता आपण डोक्यावर ठेवलेली काडीच जादूची मुळी होय, अन् त्यामुळेच आपण आत्ता अदृश्य झालोय! मग ती काडी आपल्या केसात लपवून स्वत:ला अदृश्य झालो असे समजत तो शहराकडे निघाला.

एका ठिकाणी त्याला गरम-गरम कचोऱ्यांचा वास आला. त्याने तिथल्या दोन कचोऱ्या उचलून खाऊन टाकल्या आणि पैसे न देताच पुढे निघाला. दुकानदार समजला की, जमीनदार आहे, देईल आज ना उद्या पैसे. म्हणून तो काहीच बोलला नाही.

"मी अदृश्य झालोय! दिसलो नाही म्हणून तर कचोरीवाल्याने पैसे नाही मागितले!" या विचाराने जमीनदार खूश झाला. आता त्याचे धैर्य दुप्पट वाढले!

आणखी एक दुकानदार आपले दुकान बंद करायच्या विचारात होता. त्या दिवशीच्या विक्रीचे पैसे समोर ठेवून ते मोजायचे काम तो करत होता. पैशांचा तो ढीग पाहिल्यावर जमीनदाराच्या मनात लोभ उत्पन्न झाला! डोळ्यांसमोर त्याला पैसे दिसत होते, स्वत:ला तो अदृश्य समजत होता. म्हणून पुढे होऊन त्याने दोन्ही हातांनी ते पैसे उचलायचा प्रयत्न केला.

पण दुकारदाराने त्याचा हात घट्ट पकडला व तो ओरडू लागला—"चोर, चोर! पकडा, पकडा!" आसपासचे दुकानदारही तेथे आले अन् त्यांनी जमीनदाराला चांगले बदडून काढले! चांगला मार खाऊन कसातरी उठत-बसत जमीनदार आपल्या घरी येऊन पोचला!

नेत्रदर्शी

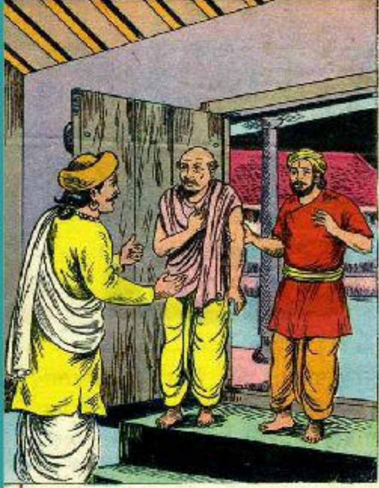
शिवपुरी गावात एक नवीनच वैद्य रहायला आला. त्याचं नाव होतं नेत्रदर्शी. गावकऱ्यांना त्याने सांगितलं, की आपण बराच काळ हिमालयात राहून, तिथल्या सिद्धपुरुषांकडून एक निराळीच चिकित्सा-पद्धति शिकून घेतली आहे.

या पद्धतीत म्हणे रोग्याला कोणत्याही प्रकारे तपासून पहायची गरजच नसते, फक्त थोडा वेळ रोग्याच्या डोळ्यांकडे पहायचं—की लगेच म्हणे त्याच्या रोगाचा पत्ता लागतो! फारच थोड्या काळात त्याचं नाव आसपासच्या गावातूनही चांगलंच प्रसिद्ध होऊन गेलं! सर्वच जण नेत्रदर्शीला 'महान् वैद्य' म्हणून त्याच्यावर स्तुतिसुमनं उधळू लागले!

त्याच गावात सत्यधर्म नावाचा आणखी एक वैद्यही अगोदरपासून रहात होता. लहानपणीच त्याने आपले आजोबा व वडील यांच्यापासून, खूप मेहनतीने चिकित्सा-शास्त्रातले बारकावे शिकून घेतले होते. त्या गावात नेत्रदर्शी आला, अन् सत्यधर्मकडे येणाऱ्या लोकांची संख्या घटत राहिली.

रोग्याची नाडी व इतर अनेक परीक्षा करूनच, खर पाहता रोगनिदान करायची पद्धत असते. पण नुसते डोळे बघून रोगनिदान करणं कसं बरं शक्य असेल? या बाबतील सत्यधर्मने खूप विचार केला, काही पुस्तकंही धुंडाळली, पण कुठेच काही माहिती मिळाली नाही त्याला. मग गावातल्या दोन वडीलधाऱ्या माणसांनाही त्याने आपला संशय बोलून दाखवला.

ते दोघं याबद्दल नेत्रदर्शीशी बोलले, तेव्हा तो म्हणाला—"या गावच्या वैद्याला 'कूपमंडूक'च म्हणायला हवं! गाव सोडून कधी बाहेर गेला असेल तर ना! फक्त ताडपत्रांच्या काही पोथ्या वाचून

वैद्यक शास्त्राचा थोडासा अभ्यास केला असेल, अन् लागला स्वत:ला मोठा वैद्यराज समजायला! धन्वंतरीच लागून गेला की नाही मोठा! मी काही असा-तसा वैद्य नाही म्हटलं. अगदी लहानपणीच मी हिमालयात गेलो, अन् खूप काळपर्यंत तिथल्या सिद्ध-पुरुषांची शागिर्दी केली. तेव्हा कुठे प्रसाद म्हणून मी ही नवीन चिकित्सा-पद्धत शिकू शकलो. आता हे नेत्र-वैद्यक माझ्याबरोबर संपून जाऊ नये म्हणून, वाटलं तर एकादा योग्य शिष्य शोधून त्याला हे सर्व शिकवून टाकीन मी."

असेच आणखी काही दिवस लोटले. एक वैद्य म्हणून नेत्रदर्शीची काय लायकी असेल याबद्दलची सत्यधर्मच्या मनातली शंका जास्तच वाढली होती. त्याच्या मनात आलं की नेत्रदर्शीच्या प्रामाणिकपणाची आणि त्याच्या वैद्यकशास्त्राच्या ज्ञानाची कसोटी पहाण्याचा काही उपाय शोधून काढायला हवा.

एके दिवशी रात्री सत्यधर्मने जरासं वेशांतर केलं. आणि एका म्हाताऱ्या माणसाला बरोबर घेऊन तो नेत्रदर्शीच्या घराकडे गेला. दार वाजवताच नेत्रदर्शीने दार उघडले.

सत्यधर्म त्याला म्हणाला–"हा म्हातारा माझा काका आहे. आतापर्यंत त्याची तब्येत चांगली ठणठणीत होती, स्वत:ची सर्व कामे तो स्वत:च करीत असे. पण काय झालं एकाएकी कुणास ठाऊक! गेला आठवडा-भर हा काहीसुद्धा खातपीत नाही. जबरदस्तीने दूध पाजलं तर त्याला उलटी होतेय. काही हालचाल नाही, की बोलणं व हिंडणं-फिरणंही नाही! आपण याला चांगलं तपासून, औषधोपचार करून बरं केलंत तर मी चागली भरपूर फी देईन."

सर्व काही ऐकून त्यावर मोठ्याने हसत नेत्रदर्शी म्हणाला–"अरे, मी तर माझ्याकडे येणाऱ्या रोग्याला त्याच्या आजाराबद्दल काही विचारतही नाही. म्हाताऱ्याबरोबर येऊन तू तर बरेच काही सांगितलंस त्याच्याबद्दल! माझी निदान-पद्धत आहे 'नेत्रचिकित्सा', अन् मी आहे नेत्रदर्शी चिकित्सक! हिमालयात राहून तिथल्या थंडीशी झगडून मी काही सिद्धपुरुषांकडून वैद्यकशास्त्र शिकून घेतलं. ठीक आहे, जास्त काही तू सांगायची गरज नाही रोग्याबद्दल. त्याला जरा या चटईवर निजव बघू!"

सत्यधर्मने म्हाताऱ्याला चटईवर निजवलं. नंतर नेत्रदर्शीने जरा वेळ म्हाताऱ्याच्या डोळ्यात पाहून म्हटले–"अरे तुझ्या काकाचा पचनकोष अगदीच जीर्ण झालाय, मेंदूच्या नसा फाटल्यायत. म्हणूनच काही खाल्लेलं त्याला पचेनासं झालंय! तो बोलत चालत नाही, तेही यामुळेच. मी सामान्य काष्टौषधं नव्हे, तर केवळ हिमालयातच मिळणाऱ्या वनस्पतींपासून बनवलेली औषधं देतो बघ; लवकरच तुझा हा काका बरा होईल अन् हिंडू-फिरू लागेल!"

अचानक तो म्हातारा ताडकन चटईवर उठून बसला अन् म्हणाला–"बघ, मी चांगला बोलतोय–चालतोय! काय रे, हीच का तुझी अद्भुत् नेत्र-चिकित्सा? अरे मी तर जन्मांधळा आहे. अन् माझ्या डोळ्यात पाहून आम्ही सांगितलेले खोटे रोग तू खरे धरून चालला आहेस. तुला तर हे सुद्धा कळलं नाही, की मी ढार आंधळा आहे! कसला रे वैद्य तू?"

हे ऐकून नेत्रदर्शी त-त प-प करू लागला! सत्यधर्म म्हणाला–"मी या गावचा वैद्य, बरं का! माझं नाव सत्यधर्म, आजपर्यंत तुझ्या औषधोपचाराने कुणाचा जीव गेला नाही हे तुझं भाग्य; किंवा त्यांचं पुण्य म्हण! माणसाला जगण्यासाठी अनेक मार्ग असतात. एकादा चांगला मार्ग निवडून प्रामाणिकपणे जगायचा प्रयत्न करावा माणसाने! पण इथून पुढे तरी असं लोकांच्या जिवाशी खेळू नका वैद्यमहाराज!"

नेत्रदर्शीने सत्यधर्माजवळ माफी मागितली अन् त्याच दिवशी तो गाव सोडून निघून गेला.

अति विनय

सुशील देशाच्या राजाचे नाव होते सर्वोत्तम. एकदा त्याला असा संशय आला की शत्रूचे काही गुप्त हेर आपल्या लोकांच्यात मिसळून रहात आहेत. संशयाचे कारण असे होते, की अलिकडे त्याच्या अन्तःपुरातील अनेक रहस्ये शेजारचा राजा निद्राप्रिय याच्या कानी जातात हे त्याच्या लक्षात आले होते.

सर्वोत्तमने मनात ठरवून टाकले की स्वतःच आपल्या नोकरांच्यात लपून असलेल्या गुप्त हेरांचा छडा लावायचा. काही दिवस त्याने अंतःपुरातल्या नोकरांवर पाळतही ठेवली. पण तो गुप्त हेर शोधायच्या कामात सफळ झाला नाही.

दरबारी विदुषक चारुहास हा खरोखरीच मोठा बुद्धिमान माणूस होता. एके दिवशी राजाने त्याला बोलवून घेऊन सर्व हकीकत सांगितली व म्हटले–"चारुहास, कसेही करून अन्तःपुरात छपून असलेल्या कपटी, धोकेबाज अशा देशद्रोह्यांना आपण शोधून काढलंच पाहिजे."

हसत हसत चारुहासने राजाला आश्वासन दिले–"महाराज, हे काम म्हणजे तर माझ्या डाव्या हातचा मळ! खरोखरीचं अंतःपुरात शत्रूचा कोणी गुप्त हेर असेल तर त्याला ताबडतोब शोधून देणं, माझ्याकडे लागलं!" आणि त्याने अन्तःपुरातल्या साऱ्या नोकरांनी राजापुढे हजर व्हावे असे फर्मान काढले.

ते सर्व नोकर ताबडतोब दरबारात राजापुढे हजर झाले.

चारुहास त्यांना उद्देशून म्हणाला–"एका देशाचं राज्य करणाऱ्या राजाला रोज कसकशा अडचणींना तोंड द्यावं लागतं याची तुम्हाला कल्पना असेल. तेव्हा आपल्या राजाला सुखाने कालक्रमण करता यावे, याची जबाबदारी आपणा सर्वांवरच आहे, की नाही? राजाला जोपर्यंत अशी खात्री वाटणार नाही, की आपल्या भोवतालचे सर्व जण विश्वासपात्र आहेत, राजभक्त आहेत, तोपर्यंत तो आपलं आयुष्य निश्चिन्तपणे व सुखासमाधानाने कसं बरं घालवू शकेल? तुम्ही तर सर्वच जण मोठे राजभक्त, विश्वासपात्र अन् इमानी आहात. तुमच्यासारखे चांगलं नोकर दिमतीला असणं हे राजाचं केवढं भाग्य! तेव्हा आता तुम्ही एकेकाने पुढे येऊन राजाला चरणस्पर्श करून प्रणाम करा आणि त्याला प्रदक्षिणा घाला. अशा प्रकारे तुम्ही आपली राजभक्ति व्यक्त करावी, अशी माझी इच्छा आहे."

त्यावेळी तेथे अन्तःपुरातले एकूण सहा नोकर हजर होते. त्यातले दोघे ताबडतोब पुढे झाले; त्यांनी राजाच्या पायावर डोके ठेवले, त्याला प्रदक्षिणा घातली आणि एका बाजूला मागे सरून उभे राहिले.

राजा सर्वोत्तम पुतळ्यासारखा स्तब्ध राहून हे सर्व पहात राहिला.

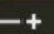
इतर नोकरांकडे पहात चारुहासने विचारले–"अरे, काय झालं? राजाला प्रदक्षिणा का नाही घालत तुम्ही लोक?"

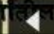
पण ते नोकर बिचारे काहीच बोलेनात! माना खाली घालून ते मुकाट्याने तसेच उभे राहिले. चारुहासने पुन्हा एकदा विचारल्यावरही ते तसेच उभे राहिले.

यावर चारुहास रागाने त्यांना म्हणाला–"राजाच्या पाया पडायला सांगितलं ना तुम्हाला? ऐकू नाही येत? आटपा लवकर. नाहीतर फासावर चढवीन एकेकाला!" या धमकीने मात्र ते पुढे सरकले अन् राजाच्या पाया पडायला तयार झाले. तेव्हा ताबडतोब त्यांना थांबवत तो विदुषक राजाला म्हणाला–"महाराज, प्रथम ज्या दोघा नोकरांनी आपल्या पाया पडून प्रदक्षिणा घातली, तेच देशद्रोही आहेत. शत्रुशी हात मिळवणी केलेले गुप्त हेर नक्की तेच आहेत याबद्दल शंका नाही. पकडा त्यांना!"

विजयकुमार अग्रवाल

चारुहासच्या या बोलण्यावर राजा चकित झाला. त्याने विचारले—"हे तू कसं शाबित करू शकशील, की तेच राजद्रोही आहेत?"

यावर उत्तरादाखल चारुहास म्हणाला—"अगदी सरळ गोष्ट आहे महाराज! जे कपटी व ढोंगी असतात त्यांना नेहमीच आपल्या खऱ्या रूपावर पडदा घालण्याची आवश्यकता वाटते. त्या प्रयत्नात हर क्षण आपली खोटी राजभक्ती प्रकट करायच्या प्रयत्नात असतात असे लोक! बारीकशी संधीही सोडणार नाहीत ते!"

"मग बाकीच्या चार जणांची काय हकिकत?" राजाने विचारले.

"तेच खरे राजभक्त आहेत. अशा लोकांना सर्वांसमोर आपली भक्ती दाखवायला आवडत नाही. इतकेच नव्हे, तर आपला आदर वा राजभक्ती प्रकट करण्याच्याही त्यांच्या काही सीमा ठरलेल्या असतात. मी या सर्वांना आपल्याला प्रदक्षिणा घालायला सांगितले होते. ज्यांचे व्यक्तिमत्व उच्च असते, अन् जे स्वाभिमानी असतात ते असं कधीच करणार नाहीत. एक उक्ति पण आहे न, 'अतिविनयम्, धूर्तलक्षणम्!' आता आपणाला जास्त सांगायची काय आवश्यकता?" विदुषकाने आपले समर्थन दिले.

राजाच्या लक्षात आले, की विदुषकाच्या बोलण्यात तथ्य आहे. त्याने लगेच आपल्या गुप्तहेर-खात्याच्या प्रमुखाला बोलावून आज्ञा दिली की या संशयित नोकरांची नीट चौकशी करून खरी गोष्ट काय आहे याचा पत्ता लावावा.

त्या प्रमुखाने या दोन्ही नोकरांना एका बाजूच्या खोलीत नेले व त्यांना आपल्या पद्धतीने विचारून खरी गोष्ट बाहेर काढली. तेच खरोखरी शेजारच्या राजा निद्राप्रियचे गुप्त हेर होते!

राजाने त्या दोन्ही गुप्त हेरांना हद्दपारीची शिक्षा दिली आणि तीक्ष्णबुद्धीच्या हुशार अशा चारुहासची खूप प्रशंसा करून त्याचा विशेष सत्कारही केला.

